

Genç, Sabit (2021). "XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Ermeni ve Rumlardan Kaynaklanan Asayiş Problemleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 9, s. 219-258.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA AMASYA SANCAĞINDA ERMENİ VE RUMLARDAN KAYNAKLANAN ASAYİŞ PROBLEMLERİ¹

PUBLIC ORDER PROBLEMS BROUGHT ABOUT THE ARMENIANS AND GREEKS IN PROVINCE OF AMASYA EARLY 19TH CENTURY

Dr. Sabit GENÇ*
Amasya Sosyal Bilimler Lisesi
sbtgnc@hotmail.com

Öz

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca her aşamasında Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen devletlerce desteklenen ayrılıkçı azınlık isyanlarıyla uğraşmıştır. Sırplarla başlayan ve Yunan, Karadağ, Bulgar, Hersek isyanlarıyla devam eden süreçte 1913 yılına gelene kadar Balkanlar kaybedilmiş, burada yaşayan azınlıklar da bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Azınlıkları her zaman kendi siyasi çıkarları için uygun bir aparat olarak gören Batılı ülkeler, Osmanlıyı parçalama siyasetine bu defa Anadolu'daki Ermeni ve Rumlar üzerinden devam etmişlerdir. Bu devletler tarafından bağımsızlık vaadiyle kışkırtılan Anadolu Rumları ve Ermeniler, XIX. yüzyıl son çeyreğinden itibaren yoğun şekilde, örgütlemeye, silahlandırmaya başlamışlardır. Bu süreçte

¹ Bu çalışma Sabit Genç tarafından Prof. Dr. Ahmet Ocak danışmanlığında hazırlanan ve 2019 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen Merzifon Kazasının İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914) isimli yayınlanmamış doktora tezinin III. Bölümünde Merzifon Ermeni Olayları başlığı altındaki metnin tüm Amasya sancağını kapsayacak şekilde genişletilmesiyle üretilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3165-5897

Osmanlı Devleti, Ermeniler ve Rumların işlediği çok sayıda cinayet, gasp, baskınlar, casusluk, ayaklanma gibi asayiş problemleriyle karşılaşmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında düşmanla işbirliği içinde illegal faaliyetlerini artıran Ermeni ve Rumlar, cephe gerisinde güvenlik zafiyeti oluşturmaya, halk arasında korku ve panik havası estirmeye çalışmıştır. Merkezi hükümetin girişimlerine rağmen olaylar Millî Mücadele sonuna kadar tam anlamıyla kontrol altına alınamamış, Anadolu Müslüman halkı XX. yüzyıl başlarında özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çok acı hatıralar yaşamak durumunda kalmıştır. XX. yüzyıl başlarında yoğun Ermeni ve Rum nüfusuna sahip olup Ermeni ve Rum kaynaklı asayiş problemlerinin yoğun olarak yaşandığı Amasya sancağı yerel ölçekte bu problemlerin incelenmesi için uygun bir yer olduğu değerlendirildiğinden çalışma alanı olarak tercih edilmiştir. Bu çalışmada konu ile ilgili arşiv belgeleri ve telif eserler ışığında Amasya sancağındaki Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş problemleri, bu problemlerin genel nedenleri, üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı Amasya örneğinden hareket ederek XX. yüzyıl başlarında Osmanlı taşrasında yaşanan Ermeni ve Rumların sebep oldukları asayiş problemleri, Müslüman ahalinin maruz kaldığı sıkıntılar hakkında genel bir fikir vermektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Rum, Pontus, Amasya Sancağı, tehcir.

Abstract

Throughout the 19th century, the Ottoman State had to garple with separatist minority revolts supported by the state that to take it apart. During a period -begining with rebellions in Serbia and on with those in Greece, Montenegro, Bulgaria, and Herzegovin the Balkans were lost until 1913, and the minorities living there gained their independence. Western countries, which often saw the minorities as a suitable for their politic interest, continued their policy of breaking up the Ottoman İmpire with the Armenians and Greeks in Anatolia. Anatolian Greeks and Armenians were provoked by these states against Ottoman State with the promise of independence, and started an intense process of organizing and arming them from the last quarter of the 19th century. During this period the Ottoman State faced the problems -such as numerous murders, extortion, raids, espionage, and rebellion committed by the Armenians and Greeks in Word War I. The Armenians and Greeks that ramped up their illegal activities in colusion with the enemies tried to create political insecurity behind the front and to create an atmosphere of fear and panic. Despite the attempts of central goverment, events could not be

taken under-control until the end of the War of Independence. The beginning of the 19th century was a painful time for the Anatolian Muslim people especially First World War I. As the province of the Amasya, which had a dense population of Armenians and Greeks at the beginning of the 19th century and where the security problems brought about Armenian and Greek often took place, was a suitable place to examine these problems a local level it was chosen as the research site. This study looks at the public order problems caused by the Armenian and Greek minorities in the Province of Amasya and the general causes of these problems in the light of related archive documents and research articles. The study aims to give a overview of the security problems arising in the Ottoman provinces at the beginning of the 19th century, and challenges these presented for the Muslim population.

Keywords: Armenian, Greek, Pontus, Province of Amasya, forced relocation.

Giriş

1789 Fransız İhtilali sonrası Osmanlı egemenliğindeki gayrimüslim unsurlar arasında yayılan ulusçu fikirler ve Batılı devletlerin kışkırtmaları, Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyıl başlarından itibaren azınlık isyanlarıyla uğraşmak zorunda bırakmıştır. Batılı emperyal güçler tarafından yazılan ve Balkanlar'da gayrimüslimler üzerinde uygulanan bölücü-ayrılıkçı senaryo, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren artan bir ivme ile Anadolu'daki Rum ve Ermeniler üzerinde uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti de bu süreçte silahlı, örgütlü ve her fırsatta dışarıdan destek alan Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan ciddi asayiş problemleriyle karşılaşmıştır. Devlet, bu problemi olaylara karışan ya da destek olan kişileri güvenlik sorunu oluşturamayacakları başka bölgelere naklederek çözmeye çalışmış, ancak kısmen kontrol altına almış ise de Milli Mücadele sürecinde de devam etmiş, bu dönemde alınan önlemlerle önemli ölçüde sonuca bağlanmıştır. Kafkasya'da Rus güdümünde bir devlet kurmuş olan Ermeniler, TBMM Hükümeti ile yaptıkları Gümrü Anlaşması'yla (3/12/1920) sınırlarımızı tanımayı kabul etmişlerdir. Rumlar da Lozan Anlaşması'nda (24/07/1923) Yunanistan'daki Türklerle mübadele edilerek Rumlardan kaynaklanan sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda halledildiğini düşündüğümüz Ermeni ve Rum kaynaklı

sorunlar, Türkiye'yi diplomatik anlamda sıkıştırmak niyetinde olan devletler tarafından tekrar gündeme getirilmiş, hala da gündemde tutulmaya devam edilmektedir. Yunanistan'ın 19 Mayıs'ı sözde Pontus soykırımının yıldönümü olarak kutlaması (Cin, 2006: 40), Batılı ülke parlamentolarında sözde Ermeni soykırımı iddialarının kabul edilmesi, sorunları günümüze taşıma niyetlerinin en somut uzantılarından biridir.

Ermeni ve Rumların XX. yüzyıl başlarında yoğunlaşan ayrılıkçı aksiyonlarına giden sürecin kısaca gelişimine ve nedenlerine bakmak yararlı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her tarafına yayılmakla birlikte hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna ulaşamayan Ermeniler, II. Abdülhamid Devri'ne kadar Türklerle huzur ve güven içinde yaşamışlardır (Karal, 1988: 126-127). Türk-Ermeni ilişkileri XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bozulmaya başlamıştır. Ermeniler ayaklanmaya, Türk ve Müslüman halka saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bu süreçte Avrupa devletlerinin Ermenileri desteklemesi ve Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları Ermeni sorununu ortaya çıkarmıştır. Esasen Ermeni sorununun ortaya çıkışını XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni istila etmek, iktisaden kullanmak, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak maksadıyla Yakın ve Orta Doğu bölgeleri için yürüttükleri ve Şark Meselesi² diye adlandırılan faaliyetlerin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir (Küçük, 1999: 51). Avrupa devletleri Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak, Ermeniler arasında ayrılıkçı duygular yerleştirmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmak için eğitimi maske olarak kullanmışlardır (Haydaroglu, 2002: 332-333).

² Geniş anlamda temelleri Türklerin Avrupa'ya ayak basmasına, bazılarının göre Haçlı Seferleri'ne hatta İslam'ın doğuşuna kadar inen; ancak yakın zamanlarda Osmanlıların Asya, Afrika, Avrupa ve Akdeniz çevresinde imparatorluk kurmalarından doğan Türkiye-Avrupa ilişkilerine verdikleri isimdir. Siyasi bir terim olarak ilk kez 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmış, daha sonra da tarihçi ve siyasetçiler arasında önem kazanmıştır. Bu haliyle Şark Meselesi, özellikle XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının parçalanarak paylaşılması anlamında kullanılmıştır (Uçarol, 1985: 45).

XIX. yüzyılda Osmanlı toprakları, sözde Katolik ve Protestan misyonerlerin gerçekte onları destekleyen İngiltere, ABD ve Fransa gibi devletlerin nüfuz mücadelesinin alanı haline gelmiştir. Bu dönemde Fransız destekli Katolik Cizvit ve ABD ile İngiltere destekli Protestan mektepleri daha etkili olmuşlardır. 1810'da kısa adı BOARD olan American Board Of Commissioners For Foreign Missions (ABCFM) adına Osmanlı topraklarına gelen misyonerler, Müslümanların Protestanlaştırılmasının zor olduğunu, gayrimüslimlere özellikle Ermenilere yönelik faaliyetlerin daha iyi sonuç vereceğini tespit etmişlerdir (Kocabaşoğlu 1999: 341). 1830 yılında Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulması ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ABCFM'nin faaliyetlerine ivme kazandırmış, 1860'ta Osmanlı Ermenilerine yönelik faaliyetleri için Merzifon, istasyon merkezlerinden birisi olarak belirlenmiştir (Kocabaşoğlu, 1999: 342). 1870 yılında ABCFM'nin Osmanlı topraklarındaki mektep sayısı 233, mekteplerindeki öğrenci sayısı 5.880 iken 1900'de bu mekteplerin sayısı 417'ye öğrenci sayısı ise 17.556'ya ulaşmıştır (Kocabaşoğlu, 1999: 344). Bu mektepler Ortodoks Rumları ve Gregoryen Ermenileri Protestanlaştırmaya çalışmakta, aralarında ayrılıkçı düşünceleri yayarak isyana teşvik etmekteydi. Batılı devletlerin XIX. yüzyıl boyunca gayrimüslimleri araç olarak kullanma, bağımsızlık girişimlerini destekleme politikası 1830'da Yunanistan, 1878'de Karadağ, Sırbistan ve Romanya, 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasına yol açmıştır. Aynı politika Ermenilerin de 1878'den itibaren bağımsızlık hayaliyle harekete geçmesine neden olmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın Ermenileri bağımsızlık yönünde kışkırtması (Armaoğlu, 2013: 554), savaş sonunda Ayestefanos Anlaşması'na Ermeniler lehine ıslahat yapılması yönünde bir madde koydurması İngiltere'yi endişelendirmiştir. Rusya'nın Ermenileri kullanarak İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ne inebileceğini düşünen İngiltere'nin, Ermenileri kendi koruyuculuğuna alarak Rusya'nın planını engellemeye çalışması Ermeni sorununu milletlerarası hale getirmiştir (Uçarol, 1995: 311-312). 1878 Berlin Kongresi'nde özerklik istemelerine karşın hayal kırıklığına uğrayan Ermeniler, ihtilal cemiyetleri kurarak ayaklanmak,

Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlayarak bağımsız olmak yönünde bir politika izlemeye karar vermişlerdir (Karal, 1988: 135-136). Ermeni ayaklanmalarının organizasyonunda 1887'de İsviçre'de kurulan Hınçak ve 1890'da Kafkasya'da kurulan Taşnaksutyun cemiyetleri en dikkat çekenlerdir. Ermeni komitalarının yaptığı kışkırtmalarla 1889'da Van'da, 1890'da Erzurum ve İstanbul Kumkapı'da, 1892'de Merzifon'da, 1894'te Sason'da Ermeni isyanları çıkmıştır. Bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin Ermenilerden kaynaklanan ciddi asayiş problemleriyle karşılaşmasına neden olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı XI. yüzyılda Anadolu'nun hâkim nüfusunun Ortodoks Rumlar olduğu hatırlanırsa, Rumların Anadolu'yu kendi asli yurtları olarak görmeleri ve Türklere karşı imkân bulduklarında en acımasız tepkiyi vermeleri tahmin edilemeyecek bir durum değildir. Emperyalist Batılı güçlerin Ermenilerle birlikte Rumlara da ayrılıkçı, bölücü fikirleri aşılama çalışması Rumlarda da meyvesini vermeye başlamış, Ermeniler yanında onlarda örgütlenmeye, ayrılıkçı, bölücü eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Anadolu Rumları arasında Fransız İhtilali ile zaten gelişmeye başlayan milliyetçi duygular, 1821-29 Yunan bağımsızlık hareketi ve sonrasında daha da ivme kazanmıştır. Bağımsızlık sonrası Marmara ve Ege bölgelerini kendi topraklarına katmak, Kara Deniz bölgesinde bir Rum-Pontus Devleti kurmak, sınırlarını ve etki alanını genişletme hayali kuran Yunanistan'ın girişimleri, Rumlar tarafından sempati ile izlenmeye ve desteklenmeye başlamıştır. Bu süreçte Rumlar başta Yunanistan olmak üzere ya doğrudan Osmanlıyı parçalamak isteyen devletler ya da onların açtığı mekteplerdeki misyonerler tarafından kışkırtılmaya, örgütlenmeye ve silahlandırılmaya başlanmıştır. Amasya sancağında Ermeni olaylarında etkili olan Merzifon Amerikan Koleji, Karadeniz bölgesinde Rumlardan kaynaklanan asayiş problemlerinin ortaya çıkışında da etkin rol oynamıştır. Yunanlıların Pontus adını verdikleri Trabzon ve Samsun çevrelerinde bağımsız bir Rum Devleti kurulması yönünde tahrik ve teşviklerde bulunmuş, bu faaliyetleri organize etmek üzere kolej bünyesinde Pontus Kulübü adıyla bir de örgüt

kurulmuştur (TBMM Zabıt Cerideleri, 15. Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1: 218). 1904'te kurulan bu kulüp, 1908 yılına kadar Batum'dan İnebolu'ya kadar şubeler açarak bölgedeki Rumların örgütlenmesinde öncü bir cemiyet haline gelmiş (Çiçek, 2007: 206), 1909'da da Atina merkezli Küçük Asya Cemiyeti'nin emrine girmiştir (Güler, 1995: 63). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi İtilaf devletlerinin Rumlara yönelik kışkırtma ve desteklerini daha da artırmıştır. İtilaf devletlerinin özellikle de Yunanistan'ın fiili destek ve kışkırtmalarıyla örgütlenen Rumlar, Yunanistan'ın hayalini kurduğu Büyük Yunanistan hedefine ulaşılması için Türklere karşı mücadeleye başlamışlardır (TBMM Zabıt Cerideleri, 15. C., D. I, 136. B., Cel. 1: 217-218). Rumların örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde Yunan hükümetinin denetiminde olan Mavri Mira ve Küçük Asya cemiyetleri gibi örgütler önemli rol oynamaktaydı. Karadeniz bölgesinde Rum saldırılarını organize etme görevini de Merzifon'da kurulmuş olan Pontus Cemiyeti yürütmekteydi. Bu cemiyetin organize ettiği Rum çeteleri, 1915'ten itibaren Türk köylerine saldırarak ahaliyi katletmeye, zahire, para ve hayvanlarını gasp etmeye, telgraf ve telefon hatlarını keserek güvenlik zafiyeti oluşturmaya başladılar (Duman, 2010: 83, 157). Bu saldırılar sonucu bölge genelinde olduğu gibi Amasya sancağında da Rum çetelerince çok sayıda gasp ve cinayet işlenmiş, güvenlik güçleri ile bu çeteler arasında çok sayıda çatışma yaşanmıştır.

XX. yüzyıl başlarında Anadolu'nun geniş bir bölümünde hissedilen Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş problemleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen³, olayların

³ Ermenilerden kaynaklanan problemler ile ilgili: Anadol, C. (2007). Ermeni Dosyası, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, Halaçoğlu, Y. (2019). Ermeni Tehciri, İstanbul: Bab-ı Âli Kültür Yayınları, Kevorkian, R. (2015). Ermeni Soykırımı. Çev. Ayşen Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları, Ermenistan Ulusal Arşivi (2005). Kedername - Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915. Çev. Diran Lokmagözyan, İstanbul: Belge Yayınları, Göyünç, N. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Türkler Ansiklopedisi, C.10: 421-445, Kevorkian, R. H. ve Pabaudjian, P. B. (2012). 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Çev. Meyda Saris. İstanbul: Aras Yayınları, Özkan, Z. (1985). Ermeni tehciri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap

boyutu ve etkilerinin daha iyi anlaşılması için mikro ölçekte bölgesel düzeyde yapılacak yeni çalışmaların yararlı olacağı aşikârdır. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle Amasya sancağı özelinde XX. yüzyıl başlarında görülen Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş problemleri ele alınarak boyutu ve etkilerini ortaya koymak, Amasya örneğinden hareketle de Osmanlı taşrasında yaşanan Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş olayları, boyutu ve etkileri hakkında genel bir fikir vermek amaçlanmıştır. Amasya sancağında yoğun Ermeni ve Rum nüfusun olması, Ermenilerin sancağı isyan hareketleri için merkez, Rumların kurmayı planladıkları Pontus Devleti sınırları içinde görmeleri, her iki azınlığı kışkırtan, yönlendiren Batılı misyoner okullarının bulunması ve her iki topluluktan kaynaklanan asayiş problemlerinin yoğun şekilde görülmesi nedeniyle Amasya sancağı çalışma alanı olarak seçilmiştir. Çalışma esnasında ağırlıklı olarak Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler yanında, Maarif salnameleri ve konu üzerine yapılmış telif eserlerden istifade edilmiştir.

1. XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağındaki Ermeni ve Rum Nüfusu

Amasya sancağının içinde olduğu bölge Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Çelebi Mehmed'in (1413-1421) zamanında *Vilâyet-i Rum-ı Suğra* adıyla

Tarihi Enstitüsü, Kaya, M. (2009). XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Asayiş Bozukluğu ve Alınan Tedbirler, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Reşat Genç Özel Sayısı-II, s.980-997, Alan, G. (2008). Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Dabağyan, L. P. (2010). Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu. İstanbul: Yedirenk Kitapları. Rumlardan kaynaklanan problemler için: Cin, T. (2006). Yunanistan'ın "Pontus Soykırım" İddiaları ve Türkiye. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.8, S.2, s.27-89, Önder, D. (2010). Emperyal bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918), Ankara: Berikan Yayınevi, Çiçek, R. (2007). Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Sorunu. Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu. Editör V. Usta. Ankara: Serander Yayınları. 199-210, Çapa, Mesut (2001). Pontus Meselesi, Trabzon: Serander Yayınları, Güler, A. (1995). Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri. Ankara: Rizeliler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Sofuoğlu, A. (1996). Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul: Turan Yayıncılık.

bir eyalet haline getirilmiş, Amasya'da bu eyaletin merkezi olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 278). Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatında Sivas eyaleti kurulmuş, Amasya sancağı da Sivas eyaletine bağlanmıştır (Yasar, 2013: 155). Amasya sancağı, sınırları ve idari taksimatı zaman içinde bazı değişikliklere maruz kalsa da imparatorluğun sonuna kadar Sivas eyaletine bağlı olarak statüsü devam etmiştir.

XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında Amasya sancağının nüfus yapısı incelendiğine Müslüman nüfustan az olmakla birlikte dikkate değer miktarda Ermeni ve Rum nüfusun olduğu görülmektedir. 1881 yılında 176.001 olan sancak nüfusunun 15.184'ü -% 8-Ermeni, 9.219'u -% 5,23- Rum idi. 1915 yılında ise sancak nüfusu 225.456'ya ulaşırken Ermenilerin sayısı 22.540'a -% 9,99-, Rumların sayısı da 24.879'a -% 11,03- ulaşmıştır (Genç, 2021: 76). Bu rakamlardan hareketle sancak nüfusu içinde Ermeni ve Rumların oranının 1881'de % 13,23 iken 1915 yılında % 21'e yükseldiği anlaşılmaktadır. Yüzyılın başlarında sancak genelinde Ermeni ve Rum nüfusun Müslüman nüfus karşısında arttığı, toplam nüfusun 1/5'inden fazla bir miktara ulaştığı görülmektedir. 1915 yılında genel nüfus içinde % 21'e ulaşan Ermeni ve Rum nüfusun dağılımına bakıldığında çoğunluğu Amasya merkez kazasında olmasına rağmen geriye kalan kısmının da diğer kazalara dağılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1915 yılında sancak genelindeki 22.540 Ermeni'den 8.935'i Amasya merkez kazada, 9.461'i Merzifon, 3.485'i Maden-i Sim, 343'ü Lâdik, 229'u Mecidözü, 90'ı Havza kazasında yaşamaktaydı. 1915'te sancak genelinde 24.879 olan Rumlardan 2.544'ü merkez kaza, 1.097'si Merzifon, 3.610'u Maden-i Sim, 4.920'si Lâdik, 4.856'sı Köprü, 7.852'si Havza'da bulunmaktaydı (Genç, 2021: 67-75).

Sancak genelinde Ermeni ve Rumların konumunu görmek açısından kazadaki toplam eğitim kurumları içinde sahip oldukları mektep sayılarına da göz atmak faydalı olacaktır. 1898-1903 yılları arasında Amasya sancağında Ermenilere ait 4'ü rüşdiye, 18'i iptidai seviyesinde 22 adet mektep vardı (İleri 1998: 98-103). Rumların ise iptidai derecesinde 77 adet mektepleri vardı (İleri, 1998: 104-111). Aynı dönemde sancak genelinde Müslüman

ahaliye ait (geleneksel tarzda eğitim veren sıbyan mektepleri ve medreseleri hariç tutarsak- 67'si iptidai, 10'u rüşdiye, 2'si idadi, 1'i dar'ülmualimin seviyesinde olmak üzere batı tarzında açılmış günün şartlarına göre iyi seviyede eğitim verdiği değerlendirilebilecek 80 adet eğitim kurumu vardı (İleri, 1998: 77-86). Bunlara daha çok Ermeni ve Rum çocuklarının devam ettiği ve sancak içinde misyonerler tarafından açılmış yabancı ülkelere ait mektepleri de ilave edersek sayının daha fazla olduğu söylenebilir. 1904 yılında sancak nüfusunun %81,27'sini oluşturan Müslümanların (Genç, 2021: 76) 80 adet modern eğitim kurumuna karşılık, sancak nüfusunun %17,39'unu oluşturan Ermeni ve Rumların (Genç, 2021: 76) 99 adet modern eğitim kurumuna sahip olmasına bakılarak XX. yüzyıl başlarında eğitim durumu bakımından Müslümanlara oranla daha iyi durumda olduğu söylenebilir.

2. Amasya Sancağında Ermenilerden Kaynaklanan Asayiş Problemleri

Ülke genelinde yaşanan bu gelişmeleri Amasya sancağında da müşahede etmek mümkündür. Sancak, XIX. yüzyılda misyonerleri himaye eden devletlerin Ermenileri kazanma mücadelesine sahne olmuştur. XIX. yüzyılda kazada faaliyet gösteren yabancı mekteplere bakıldığında bu durumu net olarak görmemiz mümkündür. Amasya'da Fransızların 1891'de 1 iptidai, Amerikalıların 1881'de 1 idadi seviyesinde (MS-Maarif Salnamesi-1318: 1428-1429), Merzifon'da Fransızların 1865'te 1 idadi ve 1892'de 1 iptidai, Amerikalıların 1863'te 1 idadi (MS 1321: 562) mektebi açmış olmaları misyonerlerin sancak içindeki Ermeni ve Rumlara yönelik ilgilerini göstermeleri bakımından önemlidir. Hatta yukarıda belirtildiği gibi sancağa bağlı Merzifon kaza merkezi, ABCFM tarafından Ermenilere yönelik faaliyet gösteren Batı Misyonu'nun istasyonlarından birisi olarak belirlenmişti. Hem Katolikler hem de Protestanlar en önemli hedef olarak Gregoryen Ermenileri seçmişlerdir. 1870 yılında kazayı ziyaret eden Ermeni Papaz Boğos Natanyan'a göre şehre önce Katolikler gelmiş, Katoliklerin sayısı 130 haneye ulaşmış fakat daha sonra Protestanlar gelince Katoliklerin sayısı azalmış 30 haneye inmiştir. Protestanlar, Gregoryen Ermenilerin dindar ve ahlaklı

olmasına rağmen medeniyete karşı ilgisiz olmalarından yararlanarak adeta Ermenileri kendi mezheplerine kazandırılacak kişiler olarak görmüşler ve açmış oldukları okul sayesinde çok sayıda Ermeni çocuğu eğiterek, para vererek kendi taraflarına çevirmişlerdir (Natanyan, 2008: 330-331).

Misyonerler, Ermenileri mektepler yoluyla kazanma ve yönlendirme çalışmalarının yanında ülke genelinde Ermenilere yönelik örgütlenme girişimlerine de devam etmişlerdir. Bu süreçte sancakta yaşayan Ermeniler arasında da örgütlenme süreci başlamıştır. Bu örgütlenme sürecinde Leon Samoyan ve Andon Rişduni gibi dışarıdan gelen bazı kişiler kadar misyoner mekteplerindeki görevliler de aktif rol oynamışlardır. Hınçaklar 1892-93 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Tenüs ve Aziziye'yi kapsayan bölgenin kalkışma merkezi olarak Merzifon'u seçmişler ve bölgede Hınçak Komitesi adına isyan faaliyetlerini yürütmek üzere Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi'ni kurmuşlardır (BOA.Y.A.HUS.269/88:2). Komitanın adı belgelerde Küçük Ermenistan İhtilal şirketi (BOA.Y.A.HUS.269/88:2), Küçük Ermenistan'ın Hınçakyan İhtilal Güruhu (BOA.Y.MTV.74/94:2), Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhu (BOA.Y.MTV. 74/94: 3-8) gibi farklı isimlerle geçmektedir. Komitanın Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Kayseri, Çorum, Gümüşhacıköy, Sungurlu, Vezirköprü ve Gemerek'te şubeleri vardı (BOA.Y.A.HUS.269/88:2). Merkez idare meclisi mahalli teşkilatların idare meclisleri tarafından seçilmiş üyelerden oluşmaktaydı (BOA.Y.MTV.74/94 :2). Komitanın başkanı Merzifon Amerikan Koleji öğretmenlerinden Tomayan (Karabet), karargâhı da kolej binası idi (Armaoğlu, 2013: 561). Komita başkanı Tomayan, bir yandan komita faaliyetlerini organize ederken diğer yandan da Avrupa'ya gönderdiği eşi vasıtasıyla Merzifon'da hastane yaptırmak bahanesiyle komita adına 3.000 İngiliz lirası finansal destek sağlamıştır (BOA.Y.MTV.75/188). Komita, 24 Eylül 1892 tarihinde yaptığı üçüncü toplantıda Küçük Ermenistan vilayet merkezinde - Merzifon'da- bir kâtip, bir seyyar müfettiş ve müfettişin maiyetinde küçük bir zabıta tayini, on beş günde bir gazete çıkarılması, her bir idare meclisi tarafından seyyar müfettişin binmesi için birer at tedarik edilmesi, silah tedariki için her bir

şubenin para göndermesi kararı alınmıştır (BOA.Y.MTV.74/94:2). Ayrıca *Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhunun Şubeler Programı/Nizamnâmesi* adıyla komitanın amacı, aza olma şartları, teşkilat -azaların genel vazifeleri, onbaşı takımının vazifesi, onbaşılar, yüzbaşılar ve memurların vazifeleri, idare meclisi, şirket mahkemesi, hakimlerin vazifeleri, ceza kanunnamesi, hafiyeler takımı- şirket sandığı, şirketin varidatı başlıkları altında ayrıntılı bir nizamname belirlenmiştir (BOA.Y.MTV.74/94: 3-8). Ermeni ayaklanmalarına hazırlık yapmak üzere de şu kararlar uygulamaya konulmuştur (BOA.Y.MTV.74/94: 3-8).

1-Her bir üye en yakın dostunu refik olarak belirleyecek ve gerekirse amaç için hayatını feda edecek, komita tarafından verilen görevleri itiraz etmeksizin yerine getirecek.

3-Komita üyeleri kendi keselerinden silah -Bir altı patlar ve bir süngü- ve cephanesini kendileri temin edecek.

4-Komitacılar bölüklere ayrılacak (Komita üyeleri birbirini tanıyan onarlı gruplara ayrılacak. On kişilik grup içinden bir onbaşı ve bir vekil seçecek, on tane onbaşı da aralarından bir yüzbaşı ve bir vekil seçecekler, onbaşı takımları birbirlerini tanımayacaktır).

5-Yoksulların silah paraları toplanan aidatlar ile karşılanacak, gerekirse yardım yapılacak.

6-Hınçak Gazetesi'nin komita üyeleri arasında okutulması sağlanacak.

Örgütlenme sürecine hız veren Ermeniler, bir yandan da deniz yoluyla Samsun'a getirdikleri silah ve patlayıcıyı Amasya, Merzifon ve Hacıköy'e sevk etmeye başlamış, sevkiyatı haber alan hükümet bölgedeki yetkilileri gerekli önlemleri alması konusunda uyarmıştır (BOA.BEO.154/11533). Ermenilerin deniz yoluyla karaya çıkardıkları silah ve cephanenin nakline engel olmak amacıyla Çarşamba ve Bafra ilçeleri arasında yeni karakolların inşası, bir karakol gemisi ile sahilde devriye gezilmesi kararlaştırılmıştır (BOA.BEO.167/12471).

Merzifon'da isyan için hazırlıkları yeterli gören komita üyeleri, ayaklanma planının başarıya ulaşması için izlenecek stratejiyi de; Türk ve Ermeni halklarının ibadethanelerinin duvarlarına

birbirlerini karalayıcı sloganlar yazmak, iş yerleri ve evlerinin kapılarına kışkırtıcı bildiriler atmak, Türkler ve Ermeniler arasında saldırıya uğrayacakları yönünde yalan haber yaymak, ibadethanelere saldırılar düzenleyerek iki toplumu birbirine karşı kışkırtmak, komita ile işbirliği yapmayan ve Türklerle yakın ilişkisi olan Ermenilere hatta yabancı uyruklulara saldırılar düzenleyerek suçu Türklere atmak şeklinde belirlemişlerdir (Uras 1987: 465). Belirlenen strateji doğrultusunda şehirdeki ilk hareket Ermenilere karşı Müslümanlar tarafından saldırı yapılacağı şeklindeki bir ilanın kolej binasının duvarlarına asılmasıyla başlamıştır (BOA.Y.A.HUS.287/104). 7 Ocak 1893 de Aziziye, Tokat ve Gümüşhacıköy kazaları ile birlikte Merzifon'da câmi kapılarına padişahı suçlayan ve halkı isyana teşvik eden bildiriler asılmıştır (BOA.Y.PRK.SRN.3/67: 2). Merzifon'daki bu gelişmeler üzerine 28 Şubat 1893 tarihinde 150 asker gönderilerek kazadaki güvenlik güçleri takviye edilmiştir (BOA.İ.HUS.9/53: 2). Ermeni komitacılar, önce kendileri ile iş birliği yapmayan, hükümet yanlısı kişilerden bazılarına saldırarak diğerlerini korkutmaya, kendilerine katılmaya zorlamışlardır. 27 Mart 1893 tarihinde hükümete sadık Merzifon İdare Meclisi üyesi Kırımyan Ağob Ağa, evine girerken tüfekle Ermeni komitacılar Tomayan Artin ile arkadaşı Mihran Miçitar tarafından öldürülmüştür (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 14,21). Hükümete ihanet etmeyip komitacılarla işbirliği yapmadığı için 28 Mart 1893 tarihinde Sihak Aramyan, komitacılar tarafından öldürülmüştür (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 08). Aslen Eğin'li olup Ordu kasabasında iskân etmiş olan, Kaymakam Bekir Paşa refakatiyle ticaret amacıyla Merzifon'a gelen, hükümete sadık olup aynı zamanda Bekir Paşa'ya muhbirlik yapan Mardiros, önünü kesen iki kişi tarafından 4 Mayıs 1893 tarihinde katledilmiştir (BOA. A.}MKT.MHM.747/2: 25). Ermeni Komitacıları ihbar ettiği için Zulamoğlu Ohannes de komitacılar tarafından öldürülmüştür (BOA.İ.HUS.17/28). Kazadaki güvenlik güçleri de komitacıları yakalayıp asayişini sağlamaya çalışmıştır. Eylül 1893'te Merzifon Ermeni komitası üyelerinden Simon, Şinor ve İstefan, Melkon ve Rusyalı Yona yaralı, Mihran, Muhtar ve bunlara yataklık eden bir Ermeni ölü olarak ele geçirilmiştir (BOA.Y.A. HUS.280/70: 2). Olay

Avrupa kamuoyuna çarpıtılarak Ermenilere yönelik saldırılar olduğu, Ermenilerin öldürüldüğü ve tutuklandığı şeklinde yansıtılmıştır. Hükümet olayın aslının Merzifon'daki şaki ve fesat ehli birkaç Ermeni'nin tutuklanmasından ibaret olduğu yolunda açıklama yapmıştır (BOA.Y.A.HUS.282/32: 1). Merzifon şehir merkezinde bunlar olurken Merzifon'daki komitanın kontrolündeki Ermeni çeteleri de Osmancık postasına saldırı düzenlenmesi, postaya nezaret eden jandarma İbrahim'in öldürülmesi, Maden postasına saldırı ve saldırı esnasında süvari İsmail, ile zabıta Necib'in katledilmesi, arabadaki yüz bin liranın gasp edilmesi gibi saldırılar düzenlemekteydi (BOA.YPR.UM.27/87: 2) Yine aynı şakiler eşi yanında olduğu halde İstanbul'dan Kayseri'ye dönmekte olan arabacı Hasan'ı ve eşini de katletmişlerdir. Olayı müteakip firar eden failer, saklandıkları yere tesadüfen su almak üzere gelmiş olan Çavuşoğlu Mustafa ve eşi üzerine röveler ile ateş etmişler ve Mustafa'yı yaralamak suretiyle ölümüne neden olmuşlardır (BOA.YPR.UM.27/87: 2). Yapılan soruşturmada olaylarda rolü olduğu tespit edilen aynı zamanda Anadolu Koleji öğretmenleri olan komita başkanı Tomayan Karabet⁴ ve yardımcısı Ohannes Kayayan'ın da aralarında olduğu bazı komita üyeleri tutuklanmıştır (BOA.Y.A.HUS. 273/9). Tomayan'ın tutuklanma gerekçesi olarak kolejde bulunan matbaada bastıkları bildirilerle Ermenileri isyana teşvik etmek olarak açıklanmıştır (BOA.Y.A.HUS.269/36). Ohannes Kayayan ve Tomayan Karabet, Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden olduğu için kolej müdürü Mr. Herrick, serbest

⁴ Yozgat sancağında yaşanan Ermeni olayları üzerine Ocak 1893'de yakalanan Gececiyan Misak, ifadesinde Tomayan tarafından kendisine yüz elli adet afiş gönderildiğini, kendisinde bunları Ermeni Komitası'na üye olan Muçakyan Keyferuk, Kitabcıyan Senekerim, Eykaryen Ohannes, Kalcebi Muşu ve Ateşyan Muka aracılığıyla diğer Ermenilere ulaştırdığını belirtmiştir (BOA.Y.MTV.74/45). Mart 1893'de Sivas'da yaşanan Ermeni olayları üzerine yakalanan Gürün'lü Toros da sorgusunda kendisinin Tomayan tarafından icra memuru olarak görevlendirildiğini, güvenlik güçlerine, posta memurlarına, hükümet meurlarına saldırı düzenleme konusunda doğrudan talimat aldığını beyan etmiştir (BOA.Y.A.HUS.272/44). Gümüşhacıköy kazasında da zararlı bildiri dağıtırken yakalan yedi kişilik Ermeni Komitası üyesi, ifadelerinde dağıttıkları bildirileri Tomayan'dan aldıklarını söylemişlerdir (BOA.Y.A.HUS. 269/129).

birakılmaları için girişimlerde bulunmuş (BOA.Y.A.HUS.269/88) ancak çabaları sonuç vermemiştir. Tomayan Karabet ve diğer tutuklular yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilmiştir (BOA.Y.PKR.BŞK.29/95). Ankara'daki mahkeme sürecine Avrupa'daki ileri gelen basın kuruluşları yakın ilgi göstermişler, kararın açıklanmasını müteakip de Osmanlı Devleti aleyhine yazılar yayınlamaya başlamışlardır.⁵ Tomayan ve diğer tutuklanan komita üyeleri yargılanarak suçlu bulunmuş ve komita başkanı Tomayan dahil 17 kişi idam, 6 kişi on beşer yıl, 8 kişi onar yıl, 10 kişi de beşer yıl kalebentliğe mahkum olmuştur⁶. Ancak Tomayan

⁵ 23 Haziran 1893 tarihli sayısında Standart Gazetesi, Tomayan Karabet'in eşi Lucy Tomayan'ın Ankara İstinaf Mahkemesi'nin kararını eleştiren, ve Osmanlı Devleti aleyhine ifadeler içeren bir yazısını yayınlamıştır (BOA.Y.A.HUS.276/69), İngiliz Daily News Gazetesi, 22-23 Haziran 1893 tarihli nüshalarında Ankara İstinaf Mahkemesi'nin kararını eleştiren, Osmanlı Devleti'ni suçlayıcı, Ermenileri haklı göstermeye çalışan makaleler yayınlamıştır (BOA.Y.A.HUS.276/71), Aynı gazete 29 Haziran ve 1 Temmuz 1893 tarihlerinde çıkan nüshalarında Ermenilerin Osmanlı topraklarında işkence gördüklerini belirten açıklamalar yapmış, Ermenilerin işkence gördüklerine dair İstanbul'da bulunan büyük devletlerinin temsilcilerine verdikleri ve sözde işkence gördüklerini belirten telgrafları yayınlamıştır (BOA.Y.A.HUS.277/33). Bu gazetenin kışkırtıcı ve Ermeniler lehine yalan haber yazmaya devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti'de bu gazetenin Osmanlı topraklarına girişini engellemiştir (BOA.Y.A.HUS.277/89). Rusya'da yayınlanan Noveya Vera Meya Gazetesi, 19 Mart 1893 tarihli yazısında konuya daha gerçekçi yaklaşmış, Ermenilere Osmanlılar tarafından işkence yapıldığı iddialarının gerçek olmadığını, Avrupa kamuoyunu telaşa düşürmek için gerçek dışı beyanlar olduğunu yazmıştır (BOA.Y.A.HUS.273/45). Fransız Pres Gazetesi'de 9 Nisan 1893 tarihli sayısında Ermeniler tarafından ortaya atılan işkence iddialarının gerçek dışı olup, Ermenilerin bu iddialarını Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalesini sağlamak amacıyla gündeme getirilen gerçek dışı beyanlar olarak değerlendirmiştir (BOA.Y.A.HUS.273/45).

⁶ Ankara İstinaf Mahkemesi'nde yargılanan ve ceza alanların isimleri ve aldıkları cezalar şu şekildedir: Andon Rişdoni, Delikyan Ağob, Alacacıyan Karabet ve Dökmeciyan Parsiğ, Rahip Danilo, Tomayan Karabet, Kayayan Ohannes, Kiremitciyanoğlu Karu, Pehlü Ağob, Keçeciyan Misak, Civanyan Mardiros, Arzumanoğlu Ohannes, Yakoboğlu Panos, Aşçı Parsiğoğlu Gülsenk, Kızır Torosoğlu Mihrican, Bedrosoğlu Misak ve Gürün'lü Toros idam; Talas'lı Debbağyan Ağob, Gemere'kli Vaiz Mardiros, Merzifon'lu Papazyan Mıkırđıç, Kargözoğlu Artin, Everek'li Varnokoğlu Kapril, Gürün'lü Karabet on beşer yıl; Çolakyan Ağob, Boyacıyan İstapan, Kitapçıyan Sinegrim, Unanoğlu Mamas, Dolunyan Ağob, Vartanyan Mihran, Kılıççı Moşu, Semuhoğlu Artin onar yıl;

Karabet ve yardımcısı Ohannes Kayayan, yargılama sonunda idama mahkum olmalarına rağmen İngiltere'nin girişimi üzerine bir daha Osmanlı topraklarına dönmek şartıyla Padişah tarafından affedilerek İngiltere'ye gönderilmelerine karar verilmiştir (BOA.A.}MKT. MHM.749/5). Bu karar üzerine Tomayan ve Kayayan, güvenlik güçleri nezaretinde yargılandıkları Ankara'dan İstanbul'a getirilmiş, İstanbul'dan ayrılana kadar Zabtiye Nezâreti'nde misafir edilmiş, kendilerine 1.500'er kuruş yol masrafı verilmiştir (BOA.Y.A.HUS.277/72). 10 Temmuz 1893 tarihinde bir Avusturya gemisi ile ülkeden gönderilmişlerdir (BOA.Y.A.HUS.278/61). Tomayan Karabet ve diğer bazı komita yöneticilerinin tutuklanması sonrası komitanın başkanlığına Tomayan Artin seçilmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden güvenlik güçleri Tomayan Artin'in evinde yaptıkları aramada yasak yayınlar ve muhtelif silah ve cephane ele geçirmişlerdir (BOA.Y.MTV.69/47: 1). Kendisi firar eden Tomayan Artin, 5 Nisan 1894 tarihinde yardımcısı Bekliyan Mihran ile birlikte Amasya'da saklandıkları bir evde kuşatılırlar. Askerlere silah çekerek karşılık veren Tomayan Artin ve Bekliyan Mihran yaralı olarak ele geçirilir. Çatışmada Çerkez İshak isimli bir kişi de hayatını kaybetmiştir (BOA.Y.MTV.92/130: 2). Tomayan Artin, Amasya'da hapisshane iken ölür (BOA.Y.A.HUS.98/6). Komitacıların peşinde olan güvenlik güçleri 18 Ağustos 1893 tarihinde Merzifon Ermeni Komitası üyesi altı kişiyi de sağ olarak yakalar (BOA.Y.PRK.ASK.94/7). Yapılan soruşturma sonunda olaylara karışanlar tespit edilerek zaman geçirmeksizin mahkeme önüne çıkarılarak gerekli cezalara çarptırılmışlardır.

Merzifon'daki gelişmeler diğer kazalarda da etkisini gösterir. Mart 1893'te Amasyalı Şakir ve Dellal Toros, Amasya'da komitacılar tarafından kullanılmak üzere Papazyan adına posta yoluyla kutular içinde 13 adet rovelver ve 98 adet fişek, 11 adet

Everek'li Serpik Kadın, Arabacı Ohannes, Karagüloğlu diğer Ohannes, Kara Parsiğoğlu Danil, Oğlakçıyan Haçator, Uzunoğlu Kalsot, Adriyan Kazaros, Midiloğlu Sarkiz, Dava Vekili Artin, Mektep Hocası Arşik yedişer yıl kalebentlik cezası almışlardır (Ceride-i Mehakim 1309: 10824-10825). Mahkemede yapılan yargılama ve sanıkların savunmaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Ceride-i Mehakim 714. ve 731. sayılar.

kurşun kalıbı göndermişlerdir. Ancak güvenlik güçlerince bu silahlar komitacılara ulaşmadan ele geçirilmiştir (BOA.BEO.176/13142). 8 Mayıs 1893'te Amasya Ermeni Mektebi muallimlerinden Agob, Ermeni komitacılarla iş birliği yapmadığı, komitacıların sakladığı silahları ihbar ettiği için Tomayan Artin ve adamlar tarafından öldürülmüştür (BOA. BEO.162/12095). Olayların Sivas vilayet genelinde artış göstermesi üzerine Aralık 1893'te Sivas, Tokat ve Amasya'da 16 adet yeni karakol kurulması, bu karakollarda 10 ihtiyat, 4 zabtiye neferi ve 1 zabıta ya da polis olmak üzere 15 kişi bulundurulması kararlaştırılmıştır (BOA.BEO.335/25062). 25 Ağustos 1894'te komitacılar, memurların adaletsizliği, rüşvet ve yolsuzluk yaptıklarını belirten hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin bu durumdan olumsuz etkilendiğini, haksızlıklara karşı ittifak yapılması gerektiğini belirten bir bildiri hazırlayarak duvarlara asmışlar, Müslümanları devlete karşı kışkırtmaya, çıkması muhtemel kargaşadan istifade etmeye çalışmışlardır (BOA.Y.PRK. UM.30/43). Almanya fahri konsolos vekili Mösyö Krug'un ihbarıyla bu tür bildirimleri hazırladıkları ve dağıttıkları tespit edilen Kalaycı Serkis ve Mıgırdıç ve Arapkirli Devletyan Toros tutuklanarak mahkeme önüne çıkarılmışlardır (BOA.A.}MKT.MHM.724/3). 1894'te Amasya'da devlete sadık kalarak komitacıların faaliyetleri hakkında hükümete bilgi veren Camekyan Agop, Ermeni komitacılar tarafından öldürülmüştür (BOA.DH.MKT.218/55).

Sancak genelinde bahsi geçen olaylara karıştığı tespit edilen komitacılardan bazıları yakalanmış ve yargılanmak üzere Tokat Divan-ı Harbi'ne gönderilmişlerdir. 17 Aralık 1894 tarihinde Tokat Divan-ı Harbi'nde yargılanan Merzifon kazası Surmasud Mahallesi'nden Şadıroğlu Şinoruk, Divanoğlu Bağdasar, Erzincan Mahallesi'nden Ohanoğlu Kör Melkün, Hacı Bali Mahallesi'nden Bekcioğlu Ağob ve Kelleci Markosoğlu İstefan idam, Tokat'ın Soğancı Mahallesi'nden Genç Ohanoğlu Mıkır on beş sene, Merzifon kazası Hoca Süleyman Mahallesi'nden Öksüzöğlü Boğos on iki sene, Amasya'nın Bayezid Mahallesi'nden Serdoğlu Körükçü Ağob yedi sene, Savadiye Mahallesi'nden Tiftikçi Nikoğos beş sene kalebendlikle cezalandırılmışlardır (BOA.Y.PRK.ASK.101.94: 2). Merzifon Ermeni Komita üyesi olan ve Gürcü elbisesi giymiş halde

tabancalar ve iki humbara ile yakalanan 25 yaşındaki Dülger Varteris, 19 yaşındaki Bakırcı Kirkor ve on sekiz yaşındaki tüccar uşağı Papazyan Dikran yargılanmışlar, yargılama sonunda Varteris idam, Kirkor ve Dikran altı yıl müddetle kalebendlik, bunlara yataklık eden hancı Ağob yedi ay hapis ile cezalandırılmışlar, cezalara yapılan itiraz İstanbul Temyiz Mahkemesi tarafından 16 Kasım 1895 tarihinde reddedilmiş ve cezaları onanmıştır (BOA.Y.PRK.A.10/71).

28 Aralık 1894 tarihinde Amasya'da Ermeni Komitası üyesi elli kişi, hükümete sadık kalan ve asayişin bozulmasını istemeyen cemaat reislerini tehdit etmişler, bazı seçkin ailelerin kapılarına tehdit mektupları atmışlar, Müslümanları galeyana getirmek için ulemadan Mehmed Efendi ve diğer bazı şahsıların kapılarına tebeşirle küfürlü yazılar yazmışlardır. Güvenlik güçleri tarafından yapılan incelemede suçlu olduğu anlaşılan elli üç Ermeni ile Ermeni gençleri kışkırtarak olayların çıkmasında rolü olduğu öğrenilen Papaz Narsis gözaltına alınmıştır (BOA.Y.PRK.UM.31/51: 4). Ermeni komitacılar, Müslümanları galeyana getirmek, ortaya çıkacak çatışma üzerine dış güçlerin müdahalesini sağlamak üzere bir Kuran-ı Kerim'i pisliğe bulaştırmış, türbeye gelenlerin görmesi için Pir İlyas Hazretlerinin Türbesi'ne bırakmışlardır. Yapılan bu provokasyona rağmen Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa'nın soğukkanlı tavrı, halkı sakin kalmaya davet etmesi muhtemel bir çatışmayı önlemiştir (BOA.DH.ŞFR.170/102). Altunoğlu Lukas ve altı arkadaşından oluşan komitacılar, 12 Eylül 1895'te kendisinden istedikleri 25 lirayı vermediği için Amasyalı Artin'in evine girerek öldürmek istemişlerdir. Artin'in ailesinin uyanıp bağırması üzerine Zabıta Ali ve bazı Müslümanların yardıma gelmesiyle saldırganlar kaçmışlar ise de kısa süre sonra tutuklanmışlardır (BOA.DH.MKT.429/30).

Olaylar bitmek yerine daha da şiddetlenmiştir. 1 Temmuz 1895 tarihinde Merzifon Protestan cemaati reisi Karabet, kiliseye giderken Ermeni komitacılar tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür (BOA.YMTV.123/41). Merzifon'da yeniden inşa edilmekte olan rüşdiye mektebi, 14 Temmuz 1895 tarihinde Ermeni Komita üyeleri tarafından yakılmış, yangın esnasında

mektepe civarındaki bazı dükkânlar da yanmış, Kiremitciyan Sarkis isimli Ermeni de komitacılar tarafından katledilmiştir (BOA.İ.HUS.39/40). 14 Ekimde de Merzifon Amerikan Kız Koleji, Ermeni komitacılar tarafından yakılır (BOA.Y.PRK.A.8/66). 25 Ekim 1895'te Amasya'da Ahırönü Karakolu sekiz silahlı Ermeni tarafından basılır. Zaptiyeler ve saldırganlar arasında yaşanan çatışmada Amasya Taburu onbaşlılarından Ahmed bin Mehmed ve bir zaptiye hafif yaralanır, saldırganlar da zaptiyelerin karşı ateşi üzerine firar eder. (BOA.Y.PRK.ASK.108/95). Yine 3 Kasım 1895 Cuma günü Merzifon'da Müslüman halk cuma namazına girdiği esnada 40 kişilik Ermeni fedai grubu Ermenilere ait iş yerlerini kapattırarak, câmilere ve Müslüman halka saldırmışlardır. Önce duyulan bir çan sesi sonrası Ermeniler iş yerlerini kapatmış, kilise ve hanlarda toplanmaya başlamışlardır. Komita üyeleri câmiye gelmekte olan Terzi İsmail isimli bir Müslümanı silahla yaralamış, ardından câminin karşısında bulunan Taşlı Han'dan câmiye ateş etmeye başlamışlardır. Müslüman halk da saldırılara tepki olarak Ermenilere saldırınca 20 Müslüman ve 80 kadar Ermeni hayatını kaybetmiş, olaylar güvenlik güçlerinin müdahalesiyle durdurulmuştur (BOA.Y.PRK.DH. 09/04: 1). Müslüman ve Ermenilere ait bazı dükkânlar yağma edilmiş, olaylar çevre kazalara sızramıştır. Havza'daki olaylarda Ermenilerden on iki kişi ölmüş dört kişi yaralanmış, Amasya'da da on iki Ermeni ölmüş üç Ermeni yaralanmış, Gümüşhacıköyü'nde İdare Meclisi üyesi Arif Ağa, Ermeniler tarafından öldürülmüş, bir redif askeri de yaralanmıştır (BOA.Y.PRK.ASK.108/90). 1895 Kasım ve Aralık aylarında Amasya, Vezirköprü ve Havza'da da Ermenilerin provokasyonları nedeniyle Müslümanlarla Ermeniler arasında çatışma çıkmış⁷, olaylarda çok sayıda kişi hayatını kaybederken, bazı ev ve işyerleri yağmalanmıştır (BOA.A.}MKT.MHM.661/22). 25 Ekim 1896'da Ermeni çetecilerden meşhur Minasoğlu Agob

⁷ İngiltere elçiliğinin iddiasına göre: 27 Aralık 1895'de Vezirköprü ilçesinde Ermenilerin provokasyonu sonucu Müslümanlarla Ermeniler arasında arbede yaşanmış, arbede esnasında 50 Ermeni öldürülmüş, evleri de yağmalanmıştır. 29 Aralık'ta bu defa Havza'da yaşanan Müslüman-Ermeni çatışması yaşanmış, 11 Ermeni ölmüş, Ermenilere ait mağazalar da yağmalanmıştır. Amasya'da 28 Kasım 1895'de 40 Ermeni ölmüş, dükkanları yağmalanmıştır (BOA.A.}MKT.MHM.661/22).

avanesinden 12 kişi yanlarında bir kadın ile Lâdik kazasının Hisarca⁸ köyünde saklandıkları haber alınması üzerine köye güvenlik güçleri gönderilmiştir. Güvenlik güçlerinin köye yaklaştığını fark eden şakiler Merzifon tarafına kaçmışlardır. Takibe devam eden güvenlik güçleri çetecilerin arkasından yetişmiş ve iki saat kadar çatışma yaşanmıştır. Çatışma sonunda bir şaki öldürülmüş, diğerleri de bir kısmı yaralı olduğu halde Çarşamba ve Çiçekdağı taraflarına firar etmişlerdir (BOA.DH.TMIK.M.25/39). 10 Mayıs 1897'de Merzifon'a bağlı Gelinsini⁹ köyünde saklanan meşhur Ermeni eşkiya Çarşambalı Minasoğlu avanesinden Amasyalı Kiforik ve Kukas ile güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmada Kukas ve Kiforik ölü olarak ele geçirilmiş, eşkiya ile birlikte iki adet karadağ tabanca ve bir adet Rus tüfeği ile çok sayıda mermi ele geçirilmiştir. Bunlara yardım ve yataklık eden Merzifon'lu Hezinoğlu Haçik de sağ olarak yakalanmıştır (BOA.Y.MTV.156/194). Merzifon'da muhbir Tatos ve Zulamoğlu ile bir Çerkezin katlinden dolayı yakalanarak yargılanmak üzere Sivas Divan-ı Harbi'ne gönderilen Amasyalı Papazoğlu Ağob veled-i Karabet, Kunduracı Mıkırdiç veled-i Ağob, Ecderoğlu Doğramacı Ohannes veled-i Kevorik, Terzioğlu Ekmekçi Nişan veled-i Hampar, Gümüşhacıköylü Çendekoğlu Demirci Ohannes veled-i Boğos, Varterisoğlu Kasap Abraham veled-i Arteris, Ceriloğlu Dülger Ağob veled-i Kirkor, Merzifon'lu Dingiloğlu Değirmenci İstepan 2 Mayıs 1899 tarihinde Sivas Divan-ı Harb heyeti tarafından idama mahkum edilmişlerdir (BOA.Y.PRK.AZN.20/22:2). Sancak içinde Ermeni olaylarının yoğunlaşması üzerine olayların kontrol altına alınması yönünde bir tedbir olarak Amasya, Alay merkezi haline getirilmiş, bir tabur nizamiye askeri yerleştirilmiştir. Tabur için 1898 yılında bir kışla binası¹⁰ inşaatı başlamış ve aynı yıl tamamlanmıştır (Yasar, 2013: 36). Alınan önlemlere rağmen girişimlerinden vazgeçmeyen Ermeniler, 1915 yılında iki defa yangın çıkararak şehirde korku ve panik çıkarmak yanında büyük maddi zarara yol açmışlardır. Ermenilerce çıkarılan ilk yangın, 12 Mart 1915'te Amasya'nın

⁸ Günümüzde aynı isimle Lâdik kazasına bağlı köy.

⁹ Günümüzde aynı isimle Merzifon ilçesine bağlıdır.

¹⁰ Saray Düzü kışla binası.

Selağzı Mevkii'nde Divitçioğlu Karabetin tütüncü dükkânından başlamıştır. Rüzgarın da etkisiyle kısa sürede yayılmış, ertesi güne kadar devam eden yangında 35 dükkan, köprü başındaki gazino, bir hamam ve reji idaresiyle çok sayıda ev yanmış, 9-10.000 lira civarında bir zarar ortaya çıkmıştır (BOA.DH.EUM.EMN. 63/8). Komitacılar tarafından ikinci yangın da 21 Temmuz 1915'te tehcirin hemen arifesinde çıkarılmıştır. Öğleden sonra Çarşı ortasında bir marangoz dükkânında başlamış, yirmi üç saat devam eden yangın şiddetli rüzgârdan dolayı Selağzı'ndan Dere Mahalle'ye sirayet ederek yayılmış 2.000 ev ve 1.000'den fazla dükkân yanmış, şehirde yaklaşık 500.000 liralık hasar meydana gelmiştir. Yangında merkez hastanesinin iki şubesi, eşyası kurtarılmasına rağmen bazı ilaçlar ile birlikte yanmıştır. Silah ve cephanesi kurtarılmasına rağmen bir kısım eşyasıyla birlikte 92. Alayın reyonu da yanmıştır. Evleri yananlar boş Ermeni evlerine yerleştirilmişlerdir. Yapılan tahkikatta yangının çıkışında henüz sevk edilmemiş Ermenilerin neden olduklarına dair ipuçları bulunmuştur (BOA.DH.İ.UM. 32/15: 1-13).

Ermeniler, bu olaylarda zaman zaman Rumlardan da yardım görmüştür. Samsun Yunan Vapurları Acentesi, Merzifon'da komitacılık faaliyetlerinde bulunan bir Ermeniye Yunanistan'a kaçırmış diğer yandan da acenteye bağlı olarak 1893 yılında Trabzon'a gelen Isparta adındaki geminin posta sandığından Ermenilere ulaştırılmak üzere Hınçak isimindeki Ermenice gazete ve Hırsız adındaki risaleler ile Merzifon'a yazılmış Ermenice mektuplar çıkmıştır. Bu gelişme üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, Yunan Dışişleri Bakanlığı'nı bu tür olayların tekrarlanmaması için gerekli tedbirleri alması konusunda uyarmıştır (BOA.BEO. 223/16710: 11). Sancak genelinde Ermenilerin provokasyonları, zaman zaman Müslüman ahali ile Ermeniler arasında şiddetli çatışmalara neden olmuş ise de sancaktaki güvenlik güçlerinin artırılması, yakın sancaklardan takviye güç gönderilmesi, halkın büyük bir kısmının duyarlı davranması sayesinde olayların daha geniş alanlara yayılması engellenmiştir (Kaya, 2009: 986).

Yaşananlar Amasya sancağında Ermeni ve Türk toplumları arasındaki karşılıklı güven ortamını ortadan kaldırmıştır. Şehirde

sürekli olarak komitacılar tarafından yapılan tahrikler Ermeni ve Müslüman halk arasındaki kin ve düşmanlığı giderek artırmış iki taraf arasındaki eski günler bir daha geri gelemeyecek şekilde bozulmuş ve 1915 yılına kadar da birbirlerinden nefret ederek yaşamışlardır (Anadol, 2007: 179). I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilerden kaynaklanan olaylardaki artış üzerine Osmanlı Devleti, Ermenilerin güvenli bölgelere nakli için bir yasa çıkarmıştır¹¹. Bu yasa ile iç güvenlik problemlerine neden olduğu değerlendirilen Ermenilerin bir bölümü Suriye ve Irak'a nakledilirken bazılarının da eyalet içinde yerleri değiştirilmiştir. Bu tedbirlerle en azında savaş süresince Ermenilerden kaynaklanan iç güvenlik önlemleri kısmen kontrol altına alınmıştır.

3. Amasya Sancağında Rumlardan Kaynaklanan Asayiş Problemleri

Amasya sancağı özellikle Rumların kurmayı düşündüğü sözde Pontus Devleti'nin sınırları içinde kaldığı için Rumların aksiyonları derinden hissedilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerinin karşı safında savaşa girmesi üzerine Osmanlı Devleti'ni içerden meşgul etmek, zor durumda bırakmak üzere İtilaf devletleri tarafından Ermeniler yanında Rumlara yönelik kışkırtma ve örgütlenme süreci hızlanmıştır. Dışarıdan aldıkları destekle hızla silahlı çeteler kuran Rumlar, kendilerine verilen direktifler doğrultusunda Türk-Müslüman ahaliye saldırarak bir yandan cephe gerisinde güvenlik güçlerini meşgul etmeye diğer yandan da halk arasında terör estirerek korku ve panik oluşturmaya çalışmışlardır. Bu süreçte sadece Çorum,

¹¹ 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan "Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat (Düstur, Tertib-i Sani, C. VII, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1336, s.609. Bu yasa gereğinde sancak Ermenilerinden önemli bir kısmı da tehciye tabi tutulmuştur. Bu süreçte Amasya sancağında sevke tabi tutulan Ermenilerin sayısı resmi kaynaklara göre 136.084 (BOA,DH.EUM.2. Şb.68/84), Ermeniler göre ise 128.926'dır (Sarafian, 2011, s.47). Amasya'dan Ermenilerin tehirci ve tehcir esnasında yaşananlar ile ilgili gelişmeleri bizzat tehciye tabi olmuş, daha sonra A.B.D.'ye giderek yerleşmiş olan Amasyalı bir Ermeni'nin gözüyle takip etmek için bkz. Ahnert, Margareth Ajamian (2010). Amasya'nın Dikenleri. Çeviren Atilla Tuysan, İstanbul: Belge Yayınları.

Havza, Lâdik, Bafra, Amasya ve Erbaa çevrelerinde faaliyette olan 155 Rum çetesi vardı (BOA.DH.EUM.6.ŞB.32/63). Bu çetelerden 49'unun liderliğini -17'si Lâdik, 10'u Vezirköprü, 1'i Amasya, 20'si Havza ve 1'i Gümüşhacıköy'e kayıtlı- Amasya sancağına kayıtlı Rumlar yapmaktaydı. Bu çeteler sancağın hemen her tarafında yaptıkları saldırılarla önemli asayiş sorunlarına yol açmışlar, çok sayıda masum insanın ölümüne yol açmışlardır. Sancakta Rumlardan kaynaklanan asayiş olaylarına göz atıldığında olayların sancak geneline yayıldığı ve 1916 yılında hızlandığı görülmektedir.

5 Mart 1916 tarihinde Amasya civarında faaliyet gösteren Rum çetesinden Yorikaoğlu Lefter, çıkan çatışmada ölü olarak ele geçirilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 6). 1916 yılı içerisinde; Merzifon'un hemen doğusunda yer alan Havza kazasının Darıkulu¹² köyünde bulunan bir Rum çetesinin bulunduğu haberi üzerine bölgeye gönderilen askerler ile çete mensupları arasında çatışma çıkmış, iki çete üyesi öldürülmüş, dört asker de şehit olmuştur. Yine Havza kazasının Aydoğdu köyündeki Rum çetesinin yakalanması için kuvvetli bir müfreze gönderilmiş, köy yakınlarında ormanlık alanda eşkiya ile karşılaşan müfreze ile çete arasında çıkan çatışmada on beş eşkiya ölü ve on üçü de sağ olarak ele geçirilmiştir. Olayda askerlerden kayıp verilmemiş ancak köy halkından bir kişi ölmüş bir kişi de yaralanmıştır (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 13). Havza'nın Kiren¹³ nahiyesinde saklandığı haber alınan bir Rum çetesini yakalamak üzere gönderilen müfreze, üç çete üyesini köy kenarında sağ olarak yakalamış, yakalananlardan Vasiloğlu Anık'ın ifadesinden bu çetenin Çeltekköprüsü'nde postaya saldıran ve 50.000 kusura kuruşu gasp eden çete olduğu anlaşılmıştır (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 17). 10 Eylül 1916 tarihinde Maden'e yarım saat mesafede bulunan kilisede barındığı haber alınan -20'si Maden'in Kara Ali ve Ovacık¹⁴ köylerinden, diğerleri Samsun ve civar

¹² Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Osmanoğlu köyü.

¹³ Günümüzde Havza ilçesine bağlı Kirenli köyü.

¹⁴ Günümüzde Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Aşağıovacık köyü.

köylerinden olduğu öğrenilen- Rum çetesini¹⁵ yakalamak üzere giden askerler ile çete mensupları arasında çıkan çatışmada jandarmadan Yenihan¹⁶ kazasının Mentşe¹⁷ köyünden Hüseyinoğlu Turhallı Hüseyin şehit olmuştur (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 23). Kaçan çete üyelerine Bakırçayı ve Boğça Armut Rum firarileri de katılarak sayıları artmış, Gümüş nahiyesindeki Rum ahaliden de destek alarak Hamamözü nahiyesinin Alan Arpa ve Kızılca Viran çevre köylerdeki güvenlik güçlerine ve Müslüman ahaliye saldırılar düzenlemişlerdir. Bu çeteyi takip etmeye devam eden güvenlik güçleri Konstantinoğlu İstavri'yi ölü olarak ele geçirmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 07). Havza'nın Darıkulu¹⁸ mevkiinde bir Rum çetesinin olduğunu öğrenen müfreze bölgeye gittiğinde şakilerin direnişi ile karşılaşmış, çatışmada iki şaki öldürülürken bir asker de şehit olmuş, diğer şakiler firar etmişlerdir. Yine Havza'nın Aydoğdu köyünde kuvvetli bir Rum çetesinin olduğunun öğrenilmesi üzerine bölgeye bir müfreze sevk edilmiştir. Köy civarındaki ormanlıkta eşkiya ile karşılaşmış, çıkan çatışmada şakilerden on beşi öldürülmüş, on üçü de yaralı olarak yakalanmış, köy halkından ise bir kişi şehit olurken bir kişi de yaralanmıştır (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/12: 13). Osmancık kazasına bağlı Derbend

¹⁵ Çete üyelerinin yirmisinin Maden'in Kara Ali ve Adacık köylerinden, diğerlerinin de Samsun ve Civar şakilerinden olduğu anlaşılmıştır (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 23). Çete üyelerinin isimleri şu şekildedir: Eliyaoğlu Mina, Ortabaşoğullarından Orangelos, Pavlioğlu Kota?, Tanasoğlu Sava, Anastasoğlu Hırsto, uzun Savaoğullarından İstatyos, Bakırçaylıoğullarından Dimitrioğlu Pavli, Yorgioğlu Yani, Nikosoğlu Lefter, Kostantinoğlu Teofilos, Kazaroğullarından Dimitrioğlu Yani, Kazaroğullarından Yanioğlu Dimitri, Nasuhoğlu Hamu, Kostantinoğlu Gülyani, Hamuoğlu Yorgi, Muradoğullarından Haralomusoğlu Kostantin, Pezooğlu Sava, Kızılcalıoğullarından Yanioğlu Yorgi, Santimoğullarından Yorgioğlu Lazdi, Santimoğullarından Yorgioğlu Totos Yazıcıoğullarından Totosoğlu Haralambos, Ağca Dede Mahallesi'nden Totosoğlu Yani, Kızılcalıoğullarından Bedrosoğlu Lazdi, Santimoğullarından Haralam- bosoğlu Todor (BOA.DH.EUM.6.Şb. 39/41: 25).

¹⁶ Günümüzde Sivas iline bağlı Yıldızeli ilçe merkezi.

¹⁷ Günümüzde Yıldızeli ilçesine bağlı Mentşe köyü.

¹⁸ Günümüzde Osmanoğlu ismiyle Merzifon ilçesine bağlı olan köy

Obruğu¹⁹ köyüne saldıran eşkiyayı takip eden Gümüş müfrezesi Osmancık kazasının üstündeki dağda karşılaşmış, çıkan çatışmada bir jandarma şehit olurken Rum şakiler firar etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/12: 17). Lâdik'e bağlı Ala Hasan köyü(?) imamı iki Rum şaki tarafından Abdal²⁰ nahiyesi civarında soyulmuştur. Şakileri takip eden jandarma ile girdikleri çatışmada şakilerden biri martini tüfeğiyle öldürülürken diğeri firar etmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/12: 19). Havza'nın Yukarususuz²¹ köyü civarında Rum eşkiya ile birlikte hareket eden asker firarisi Mehmed Onbaşı ve Kamil ile jandarmalar arasında çatışma çıkmış, her ikisi de ölü ele geçirilmişlerdir (BOA.DH.EUM. 6.Şb.37/12: 19). 1916 yılında Merzifon'un hemen batısında yer alan Gümüş kaza merkezinde ikamet eden ve tutuklanmalarına karar verilen beş Rum, kendilerini gözaltına almak üzere gelen askerlere ateşle karşılık vermişlerdir. Çıkan çatışma sonunda Banioglu Lefter dokuzlu mavzerle ölü, diğeri silahlarıyla birlikte yaralı olarak yakalanmışlardır (BOA.DH.EUM.6. Sb.37/12: 15).

Rumların neden olduğu olaylar hız kesmeden 1917 yılında da devam etmiştir. 15 Eylül 1917'de Deligözoğlu Kışlası'nda Ali eşi Hatice ve Kazadan Hacı Seyyid Efendi mahdumu Halis gece vakti Rum şakiler tarafından katledilmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 19). 25 Eylül 1917'de Deligözoğlu Kışlası civarında Kirenli²² Deresi denilen yerde Jandarmalar eşkiyadan Maden²³li Hamu ile beş yoldaşına tesadüf etmiş, kaçan şakilerden bir Osmanlı süvari tüfeği ve bir rovelver ele geçirilmiştir. (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 19). Maden, Köprü ve Merzifon Rumlarından oluşan Rum çetesi²⁴ ile Merzifon müfrezesi

¹⁹ Günümüzde aynı isimle Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.

²⁰ Günümüzde Lâdik ilçesine bağlı Kara Abdal köyü.

²¹ Günümüzde aynı isimle Havza ilçesinin mahallesi haline gelmiştir.

²² Günümüzde de aynı isimle Havza ilçesine bağlı köy

²³ Günümüzde Amasya iline tabi Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Gümüş kasabası.

²⁴ Çete üyelerinin Köprü kazasının Kapaklı Eşme köyünden (Günümüzde aynı isimle Vezirköprü'ye bağlı mahalle haline gelmiştir) papazaoğullarından Dimitoğlu Yani, biraderi, Kote?, Tavşan Dağı'ndan olup Ağca Dede Mahallesi'nde mukim Maden'li Todor, ve yine Maden'in Kilise Mahallesi'nde Kanzaraoğlu Bandili ve Ağca Dede'den Lazdioğlu Yorgi, aynı mahalleden Karaşaroğlu Hamu?, Merzifon'lu Sava adındaki yedi kişiden meydana

arasında 9 Nisan 1917 tarihinde Merzifon'da meydana gelen çatışmada askerlerden Köprü kazasının Kuyma²⁵ köyünden Çerkez Koca Mehmet ile Karakaya²⁶ köyü muhtarı şehit olmuşlardır. Çete üyelerinden ikisi öldürülmüş, Yani, Kota ve Yorgi sağ olarak yakalanmıştır. Köprü jandarmalarından önceden eşkiyalar tarafından gasp edilmiş iki adet mavzer ile Yurtdağı²⁷ köyünden Paçil Hüseyinoğlu Osman'a ait olup daha evvel çete mensuplarınca gasp edilen bir adet av tüfeği fişekleriyle birlikte ele geçirilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41:23).

Sancak genelinde Rumlardan kaynaklanan asayiş problemleri 1918 yılında da aynı hızla devam ettiği görülmektedir. Ocak 1918'de Tavşan Dağlı Ali Çavuş, Bohça Armut köyünde²⁸ Rum firarilerce bıçakla katledilmesi, Saraycık²⁹ köyünden Ali oğlu ve Ahmed ve 30 kadar köylünün kazadaki Pazar yerine gelirken Ulubel Mevkii'nde yollarının Maden'li Rum şakiler tarafından kesilmesi, eşya ve paraları gasp edilmesi, Ovacık³⁰, Maden ve Kara Ali³¹ Rumlarından oluşan çetenin Obruk³² köyünde Hasan Kahya'nın 6 koyun ve 3 ineğini gasp etmesi, Ayancık³³ zabıta kumandanı Binbaşı Yenişehirli İbrahim Bey ve bazı yolcuların Ulubel Mevkii'nde Rum şakiler tarafından önlerinin kesilmesi, para ve eşyaları gasp edilmesi, Merzifon ile Hacıköy arasında Kuru Köprü Mevkii'nde 25 kişilik Rum çetesinin Muhacir İsmail, Hacı Mecid Efendi'nin torunu Hafız ve Merzifon'lu Sıraç Eyüb'ün yolunu keserek, eşyalarını ve paralarını gasp etmeleri, Deligöz Kışlası'nda tesadüfen karşılaşılan 4 Rum şaki tutuklanırken Piyade müfrezesine silahla karşılık verilmesi, müfrezeye ait iki atın telef olması, şakilerden de Haralambos ve Konstantin öldürülmesi gibi

gelmekteydi. Bunlardan Yorgi, Kote ve Yani yakalanmıştır (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 23).

- ²⁵ Günümüzde Vezirköprü ilçesine bağlı Duruçay köyü.
²⁶ Günümüzde aynı isimle Gümüşhacıköyüne bağlı köy.
²⁷ Günümüzde aynı isimle Vezirköprü ilçesine bağlı köy.
²⁸ Günümüzde Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Gümüş kasabası.
²⁹ Günümüzde aynı isimle Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.
³⁰ Günümüzde aynı isimle Vezirköprü ilçesine bağlı köy.
³¹ Günümüzde de aynı isimle Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.
³² Günümüzde aynı isimle Çorum ili Kargı ilçesine bağlı köy
³³ Sinop iline bağlı Ayancık ilçe merkezi.

asayiş olayları gözlenmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 17-19). Rum şakiler, Hamamözünde³⁴ 4 Haziran 1918'de Çerkez Yusuf'un katlederken 7 Haziran 1918'de Ahmetoğlu Hüseyin Efendi'nin yolunu keserek soyulmuştur (Duman, 2010: 128). 23 Şubat 1918'de Maden Rum şakilerinden Tombul Yani, Hamu ve Evangel Karakaya³⁵ köyünde Hacı Velioglu Ali ve Çobanoğlu Mustafa'ya kendilerini müfrezeeye ihbar ettikleri gerekçesiyle işkence etmişler ve ölümle tehdit etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 17). 3 Mart 1918'de 6 kişilik Rum çetesi gece Çavuş³⁶ köyünde bulunan un fabrikasına girerek ahalinin zahiresini ve eşyalarını gasp etmişler, değirmencilere de işkence etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 17). 9 Mart 1918 Tarihinde Maden Rumlarından Mine, Tombul Yani ve Todor, Çay Mahallesi'nden muhtedi Dokumacı Kemal'in evine girerek parasını ve bir kısım eşyasını gasp etmişlerdir (BOA.DH.EUM. 6.Şb.39/41: 15). 22 Mart 1918 tarihinde Gümüşhacıköy kazasına bağlı Sarayözü köyünde Kurt Deresi denilen mahalde güvenlik güçleri, karşılaştıkları başka bir Rum çetesine teslim ol çağrısı yapmış ancak eşkıya silahla karşılık vermiştir. Çıkan çatışmada Bakırçay'lı(?) olup kaza merkezinde sakin Kostantinoğlu Lazar, Değirmencioğlu İliya, Bafra'lı Ötezir?, Gümüşhacıköy'lü Panayotoğlu Yorgi üzerlerindeki Osmanlı, Rus ve Belçika yapımı tüfekleri ve mermileri ile birlikte ölü olarak ele geçirilmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 15). 30 Mart 1918'de Gümüşhacıköyü'ne bağlı Kiziroğlu³⁷ köyü yaklaşık 30 kişilik bir Rum eşkıyası tarafından gece basılmış, ahalinin parası ve bazı eşyaları gasp edilmiştir. Köy bekçisi Batumlu Ömer, Bayburtlu Ahmet ve Mahir çete tarafından kurşunla şehit edilmişlerdir. Buradan sonra Çetmi³⁸ köyüne geçen çete orada da Bayramoğlu Hasan Kahya, Koca Ahmet, Hacı Hüseyin ve Bayram'ın hanelerine girerek 120 lira para gasp etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 15). 31 Mart 1918'de Osmancık'tan Gümüşhacıköy'e gelmekte olan Tüccar Sivas'lı İbrahim Efendi ve

³⁴ Günümüzde aynı isimle Amasya iline bağlı ilçe merkezi.

³⁵ Günümüzde aynı isimle Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.

³⁶ Günümüzde de aynı isimle Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.

³⁷ Günümüzde aynı isimle Gümüşhacıköyüne bağlı köy.

³⁸ Günümüzde aynı isimle Gümüşhacıköyüne bağlı köy.

yardımcısı Malatyalı Mahmut Ağa ve bir takım muhacir, Badal Mevki'nde paraları, eşyaları ve silahları 10 kişilik Rum eşkiyası tarafından gasp edilmiş, yolculardan birisi de katledilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 15). 20 Nisan 1918 tarihinde 10 kişilik bir Rum çetesi Havza'dan Amasya'ya gitmekte olan emanet postasına Çeltek mevkiinde saldırarak 50.000 kuruş parayı gasp etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.35/68). Amasya'ya bağlı Kuzkise³⁹ köyüne 25 kişilik Rum çetesi 20 Nisan 1918'de baskın yaparak köylünün zahire ve eşyasını gasp etmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.35/68). Nisan 1918'de Amasya merkez kazası Akdağ nahiyesine bağlı Kürtler⁴⁰ köyüne baskın düzenleyen Rum şakiler köy halkının hayvanları ve eşyalarını gasp etmişlerdir (Duman, 2010: 129). 18 Mayıs 1918'de Amasya Akdağ nahiyesine bağlı Karakise⁴¹ köyüne koyun sürüsü nakletmekte olan Jandarma Hacıoğlu Abdullah sekiz kişilik eşkiya grubu tarafından öldürülmüş, silahı, elbiseleri ve zahire yüklü iki katırı gasp edilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 55). Rum çetelerinin bölgedeki gasp ve katliamlarının bazı kötü niyetli kişilere de örnek oluşturduğu, yaptıkları gasbı Rum çeteleri üzerine atarak kurtulmaya çalıştıkları anlaşılıyor. Mesela Amasya'da konuşlanmış olan Rum çetelerinin takibi ile görevli Birinci Takib Taburu'na bağlı bir müfrezenin refakatindeki Köprü kazasının Zeytun⁴², Çalalan⁴³ ve Alan-ı kebir⁴⁴ köylerinden bazı silahlı adamlarla böyle bir suça karışmışlardır. 29 Mayıs 1918'de adı geçen müfreze ve beraberindeki şahıslar, Havza kazasının Aydoğdu⁴⁵, Taşlık⁴⁶ ve Tatarkale⁴⁷ köylerinde eşkiya takibi esnasında köylülere ait 5 inek, 5 camuz, 6 öküz, 5 kısrak, 5 merkeb, 71 koyun ve keçi ile 371 ölçek zahireyi gasp etmişlerdir. (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 59). 2

³⁹ Günümüzde Amasya merkez ilçeye bağlı Kuzgeçe köyü.

⁴⁰ Günümüzde Amasya merkez ilçeye bağlı Ardıçlar köyü

⁴¹ Günümüzde aynı isimle Amasya merkez ilçeye bağlıdır.

⁴² Günümüzde aynı isimle Alaçam ilçesine bağlı köy.

⁴³ Günümüzde Vezirköprü ilçesine bağlı Çekalan köyü olduğu tahmin edilmektedir.

⁴⁴ Günümüzde Büyükalan adıyla Lâdik ilçesine bağlıdır.

⁴⁵ Günümüzde aynı isimle Vezirköprü ilçesine bağlı köy.

⁴⁶ Günümüzde Taşlık ismiyle Vezirköprü ilçesine bağlı köy.

⁴⁷ Günümüzde aynı isimle Vezirköprü ilçesine bağlı köy.

Mayıs 1918'de Havzan'nın Yağlıbasan⁴⁸ Mevkii'ndeki değirmende çalışan Todorik, aynı köyden firari Petro oğlu Vasil tarafından katledilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 63). 8 Mayıs 1918'de Lâdik'e bağlı Polat⁴⁹ ve Söğütlü⁵⁰ köyleri eşkıyalar tarafından basılmış, zahireleri ve paraları gasp, ahaliye işkence ve bir kişi katledilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.40/15: 3). 21 Mayıs 1918 tarihinde kız kardeşi ve üç arkadaşı ile kasabaya gelmekte olan Merzifon'un Karaca⁵¹ köyünde Çerkez Küçük Ahmed'in yolu beş silahlı Rum şaki tarafından kesilmiş, üzerlerine ateş edilerek hemşiresiyle arkadaşlarından birisi katledilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/40). Mayıs 1918'de Havza ve Lâdik sınırındaki Cevizli⁵² köyüne 60 kişilik Rum çetesi saldırmış ise de köylülerin direnişi üzerine kaçmışlardır BOA.DH.EUM.6.Şb.40/15: 3). 3 Haziran 1918'de Lâdik kazasının İhsaniye⁵³ köyü 60 Rum şaki tarafından basılmış, çok miktarda zahire ve ev eşyası, bir kısarak gasp edilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 65). Haziran 1918'de Gümüş kazasının Kanlıca Deresi civarında Rum ve Çerkezlerden oluşan 30 kişilik çete çok sayıda hayvan gasp etmesi üzerine takibe çıkan müfreze ile çete arasında çatışma yaşanmış, üç asker şehit olurken bir şaki öldürülmüş, iki kısarak ve bir katır kurtarılmış, diğer şakiler firar etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.40/15: 1). Bafra'nın Gömlet? (كومت) köyünden Yorgi ve arkadaşları, Köprü kazasının Türkmen⁵⁴ köyünden bir miktar hayvan gasp etmişlerdir. Takibe çıkan müfreze ile şakiler arasında 11 Haziran 1918'de çıkan çatışmada Yorgi ve yardımcısı öldürülmüş, diğerleri firar etmişlerdir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 67). 1918'de Lâdik kazasında Rum eşkıyayı takip eden müfreze ile Bafra'lı Kara Boran Çetesi arasında çatışma çıkmış, beş şaki öldürülmüştür. Müfrezeden iki asker yaralanırken askerlere

⁴⁸ Günümüzde Amasya ili Suluova ilçesine bağlı Boyalı ve Eğribük köyleri arasında kalan ve Akdağ'ın eteklerinde Yağlıbasan Dede Türbesi diye bilinen Türbenin bulunduğu yer.

⁴⁹ Günümüzde aynı isimle Lâdik ilçesine bağlı köy.

⁵⁰ Günümüzde aynı isimle Lâdik ilçesine bağlı köy.

⁵¹ Günümüzde Karacakaya ismiyle Merzifon ilçesine bağlı köy.

⁵² Günümüzde aynı isimle Salıpazarı ilçesine bağlı köy.

⁵³ Lâdik ilçesine bağlı İskâniye Mahallesi

⁵⁴ Günümüzde aynı isimle Vezirköprü ilçesine bağlı köy.

destek için gelen bir köy bekçisi de şehit olmuştur (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/40). 1918'de Kara İlya çetesi üyesi olan ve bu çete ile müfreze arasındaki çatışma esnasında firar etmiş olan Köprü kazasının Dikenli⁵⁵ köyünden Hamuoğlu Lasnos ile Canık'lı Dimitoğlu Yorgi güvenlik güçleri tarafından yakalanmışlardır (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/40). 1918 yılında terhis olduktan sonra memleketleri Mecidözü kazasına gelmekte olan yedi asker Merzifon'un Mahmudlu⁵⁶ köyü civarında yirmi kişilik bir Rum çetesi tarafından soyulmuş, sonra da bir dere kenarına getirilerek üzerlerine ateş edilmek suretiyle şehit edilmişler ve araziye gömülmüşlerdir (BOA.DH.EUM.AYŞ.14/115). Suçluların yakalanması için güvenlik güçleri harekete geçmiş ve yedi askeri kandırarak öldüren Rumlar'ı yakalayan Türnek⁵⁷ nahiyesi müdürü ve Merzifon bölük kumandanı Yüzbaşı Ziya Efendi ödüllendirilmiştir (BOA.DH.EUM.AYŞ.17/101). Öyle ki Rum eşkıyaların taşkınlıklarından dolayı Amasya sancağı dahilinde aşar gelirlerinin toplanmasında zorluklar yaşanmıştır (BOA.DH.EUM. 6.Şb.19/43). 1918 yılında Amasya merkeze bağlı Ziyaret⁵⁸ köyündeki un değirmenine baskın düzenleyen Rum çetesi Değirmenci Ahmed ve annesini boğazlarını kesmek suretiyle katletmişlerdir (Önder, 2010: 130). Erbaa kazasının Ferizdağı⁵⁹ köyünden Hancıoğlu Hırsto'nun liderlik ettiği 60 kişilik bir Rum çetesi 1918 yılında Amasya Merkez kazasının Veray nahiyesine bağlı Efkeri⁶⁰ köyüne baskın düzenleyerek Hasan, Mehmed ve Ahmed adında 3 köylüyü öldürmüşlerdir. Aynı çete yine Veray'a bağlı Sığırcayı⁶¹ köyüne baskın yaparak üç adamın kulaklarını kesmiş, eşyalarını gasp etmiştir (BOA.DH.EUM.3.Şb.25/63). Yine XX. yüzyıl başlarında Almanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kolonizasyon ve misyonerlik faaliyetlerinin bir uzantısı olan Atabey Çiftliği⁶² de bu dönemdeki

⁵⁵ Günümüzde aynı isimle Vezirköprü ilçesine bağlı mahalle.

⁵⁶ Günümüzde aynı isimle Merzifon ilçesine bağlı köy.

⁵⁷ Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Sarıbuğday köyü.

⁵⁸ Günümüzde aynı isimle Amasya merkez ilçeye bağlı kasaba.

⁵⁹ Günümüzde Taşova ilçesine bağlı Güvendik köyü

⁶⁰ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı İkizyaka köyü.

⁶¹ Günümüzde aynı isimle Göynücek ilçesine bağlı köy.

⁶² Günümüzde Amasya merkez ilçeye bağlı Kutuköy sınırları içindeki çiftlik

Rum saldırılarında eşkiya tarafından bir üs olarak kullanılmıştır. Buradan destek alan, saldırılarından sonra burada saklanan Rumlar, çiftlik çevresine korku salmışlardır. 19 Nisan 1919'da bu çiftlikteki eşkiya ile irtibatlı olan Tuzsuz köyünden bazı Rumlar, Terziköy⁶³ bekçisi Himmet'i Köstere Deresi'nde katletmiş, Himmet'i kimin öldürdüğünü araştıran Kutuköylü Gambot ile Hacı Mehmed'i de öldürerek toprağa gömmüşlerdir (Kurt, 1995: 262-263). Bu çeteciler, ayrıca çiftlik civarındaki yollardan gelip geçen çok sayıda Müslümanı öldürerek Çekerek Irmağı kenarına gömmüşlerdir. Çiftlikte Rum eşkiyanın saklandığını haber alan güvenlik güçlerinin baskınında eşkiya etkisiz hale getirilirken aralarında üç adet mitralyözünde olduğu çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirilmiştir (Kurt, 1995: 394). Havza'nın Ekbersen? köyünde 18 kişilik Rum çetesi olduğunu haber alan askerler, yakalamak üzere gittiklerinde kendilerine ateş edilmiş, üç asker şehit olurken bir tanesi yaralanmıştır. Kaçan şakileri takip eden askerler 4 şakiyi öldürmüş, bu arada köy muhtarı da hayatını kaybetmiştir. (BOA.DH.EUM.6.Şb.40/15: 2).

Sadece 20 Şubat 1916 ile 12 Ekim 1918 arasında Amasya sancağında Rum çetecilerin işlediği 15 gasp, 16 köy baskını, 6 yol kesme, 1 adam kaçırma ve toplam 45 kişinin öldüğü çok sayıda adam öldürme suçu tespit edilmiştir (Duman, 2010: 127-130). Hükümet, Rum çetelerinden kaynaklanan saldırılardaki artış üzerine bu olaylara mani olmak için 1916 yılından itibaren çete faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerde özel takip müfrezeleri kurmak ve yakalanan şaki başına askerlere para ödülü verilmesi, ahaliyi şakilere karşı silahlandırarak istihdam etme gibi kararlar almıştır (Duman, 2010: 138-139). Ancak alınan önlemler kısmen etkili olmasına rağmen, bazı yetkililerin suiistimalleri, askerlerin teçizatındaki eksiklikler, çetelerin hem yerel Rumlardan hem de dışarıdan sürekli destek alması nedeniyle olayların tam olarak önlenmesi mümkün olmamıştır. Yine Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş sorunları devam ederken, Müslüman ahalden de bazı kişilerin eşkiyalığa başvurması⁶⁴, sancak içinde iskân

⁶³ Günümüzde aynı isimle Göynücek ilçesine bağlı köy.

⁶⁴ 1889 yılında Gürcü Şirinoğlu Ali ve arkadaşlarının Amasya ve çevresindeki şakilik faaliyeti (BOA.DH.MKT.1587/55), Merzifon'da polis memuru Yahya

edilen muhacirlerden kaynaklanan sorunlar⁶⁵ ve bölgede ortaya çıkan Aynacıoğulları (1919-20), Çapanoğulları (1920) isyanları da güvenlik güçlerinin dikkatini Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan olaylara odaklamalarını engellemiş, olayların kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Hükümet, aldığı önlemlerin etkisinin sınırlı kalması üzerine 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat'e dayanarak çetelere yardım ve yataklık eden ya da yardım ettiklerinde şüphelenilen (BOA.DH.ŞFR.70/15) Rumların yerlerini değiştirme kararı almıştır. Bu karar bağlı olarak Giresun, Samsun, Trabzon, Antalya, Fenike ve Kaş gibi Rum çete ve casusluk faaliyetlerinin yoğun olduğu kıyı bölgelerden Rumların bir kısmını iç bölgelere nakletmiştir (Duman, 2010: 144-145). Milli Mücadele döneminde Amasya ve çevresinde -Sivas vilayeti, Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat- yoğunlaşan isyan ve diğer asayiş olaylarının kontrol altına alınması düşüncesiyle daha sert önlemler alındığı görülmektedir. Bu bağlamda 9 Aralık 1920'de Amasya'da Merkez Ordusu kurulmuştur (Balcıoğlu, 2014: 1). Merkez ordusu, bir yandan Rum eşkıyaları takip ve yakalamaya çalışırken diğer yandan da eşkıyaların lojistik desteklerini zayıflatmak, yeni

Efendi'nin 18 Ağustos 1919 tarihinde Bayraktaroğlu Emin ve Gürcü muhacirlerinden Ahmed tarafından öldürülmesi (BOA.DH.EUM.AYS.18/112:5), 1916 yılında Kertmeli Kara Hüseyin ve Kürt Dede çetesinin faaliyetleri (BOA.DH.EUM.6.ŞB.9/23), 1920 yılında yolcuların eşyalarını gasp eden Yusuf ve Mehmed adlı şakilerin faaliyetleri (BOA.DH.EM.AYŞ.32/53) ilk dikkat çekenlerdir.

⁶⁵ 1888 yılında geçici olarak Merzifon'a iskân edilmiş olan 250 aileden oluşan Kafkas muhaciri, iskan yerlerine gitmeyi reddetmişlerdir (BOA.DH.MKT.1564/105). Yozgat sancağında iskân edilmeleri kararlaştırılmış olmasına rağmen iskân yerlerine gitmeyi reddederek Merzifon Hükümet konağına saldırmışlardır (BOA.DH.MKT. 1576/61). Tavşan Dağı'nda iskân edilmiş olan Çerkezler 1894-95 yıllarında kalabalık guruplar halinde bütün kaçakçılığı yapmışlardır (BOA.DH.MKT.333/38: 1). 1904 yılından Tiflis muhacirlerden bazılarının yasa dışı şekilde sahte pasaportlarla kendi başına Amasya'ya gelmesi (BOA.HR.İD.9/70), bir kısmının yerleştirildikleri Amasya'dan 1909'da geri Rusya'ya gitmeye kalkışması (BCA.272-0-0-12/35-1-1) muhacirlerin güvenlik güçlerini uğraştırmasına örnek olarak verilebilecek önemli olaylardır.

katılımları önlemek için bölgedeki Rum gençlerini toplayarak amele taburları kurmuştur. Samsun, Havza, Merzifon, Sivas ve Tokat'ta yerleştirilen bu amele taburları, yol yapım işlerinde kullanılmış, böylece kontrol altındaki Rum gençlerinin çetelere katılımı önlenmiş, hem de bölgedeki yolların yapımında bunlardan istifade edilmiştir (Balcıoğlu, 1991: 51). Diğer yandan ülke genelindeki artan asayiş olaylarına paralel olarak Amasya ve çevresinde yoğunlaşan olaylara karşı caydırıcılık sağlamak üzere Sivas İstiklal Mahkemesi⁶⁶ kurularak bölgeye gönderilmiştir. Amasya Merkez ordusuyla koordineli çalışan bu mahkeme 20 Ekim 1920'den 15 Mart 1921'e kadar çetecilik ve eşkıyalık olaylarına karışan ya da yardım eden 454 Rum'u yargılamıştır. Bunlardan bazıları idam, bazıları da kalebentlik ve kürek cezalarına çarptırılmışlardır (Aybars, 1997: 87-88). 17 Şubat'ta görevi sona eren Sivas İstiklal Mahkemesi'nin yerine asayiş olaylarının devam etmesi nedeniyle 24 Temmuz'da Samsun İstiklal Mahkemesi⁶⁷ kurulmuştur (Aybars, 1997: 98-100). Amasya'da faaliyetlerini sürdüren Samsun İstiklal Mahkemesi, 17 Ağustos-10 Ekim 1921 tarihleri arasında eşkıyalık, casusluk yapan ya da bunlara yardım eden 174'ü Rum 177 kişiyi idam, 74'ünü giyaplarında idam, 10 kişiyi kürek ve 2 kişiyi hapis ve 34 kişiyi de sürgün cezasına çarptırmıştır (Aybars, 1997: 115 ve 118).

Merkez ordusu ve onunla koordineli çalışan İstiklal mahkemeleri sayesinde sancak genelindeki Rum çetecilerin faaliyetleri önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır. Milli Mücadele

⁶⁶ Bu mahkeme Sivas İstiklal Mahkemesi olarak kurulmuş ancak Amasya'da faaliyet gösterdiği için Amasya Mahkemesi diye bilinir. Üyeleri Emin Bey (Canik Milletvekili), Mustafa Necati Bey (Saruhan Milletvekili), Necat Bey (Bursa Milletvekili), Mustafa Zeki Bey (Dersim Milletvekili) idi. Sivas İstiklal Mahkemesi dışında isyan ve asayiş olaylarının yoğun olduğu Ankara, Konya, Isparta, Kastamonu, Pozantı, Diyarbakır'da da İstiklal mahkemesi kurulmuştu (Aybars, 1997: 54-55).

⁶⁷ 24 Temmuz 1921'de kurulan İstiklal mahkemeleri Ankara, Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat İstiklal mahkemeleri idi. Amasya ve çevresindeki olaylar ile ilgilenen mahkeme Samsun İstiklal Mahkemesi olup yine daha çok Amasya'da çalıştığı için Amasya Mahkemesi olarak anılmıştır. Samsun İstiklal Mahkemesi'nin üyeleri şunlardan oluşuyordu: Emin Bey (Canik Milletvekili), Necati Bey (Bursa Milletvekili), Veli Bey (Burdur Milletvekili), Şevket Bey (Sinop Milletvekili), Bahri Bey (Yozgat Milletvekili) (Aybars, 1997: 101 ve 115).

sonunda Rumların destekçisi olan ülkelerle yapılan Lozan Anlaşması'nda Türkiye Rumları ile Yunanistan Türklerinin karşılıklı mübadelesi konusunda varılan uzlaşma sonrası Rumların Yunanistan'a gönderilmesiyle hem ülke genelinde hem de Amasya sancağında Türkler ile Rumlar arasında yaşanan huzursuzluklar sona ermiştir.

Sonuç

Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçi duygulardan etkilenen, Osmanlıyı parçalamak isteyen devletlerce desteklenen, örgütlenen ve kışkırtılan Rum ve Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri XX. yüzyıl başlarında daha da yoğunlaşmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı esnasında ihanet ve düşmanla iş birliği aşamasına varmıştır. Bağımsızlık vaadiyle Osmanlıyı parçalamak isteyen devletlerce kışkırtılan, ama gerçekte kendi siyasi çıkarları için uygun bir araç olarak değerlendirilen Ermeni ve Rumlar, ülke genelinde özellikle I. Dünya Savaşı süresince ciddi asayiş problemlerine neden olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletler tarafından verilen talimatlar doğrultusunda casusluk yapmak, çeteler kurarak Müslüman halka sardırmak suretiyle cephe gerisinde güvenlik zafiyeti oluşturmak, Osmanlı ordusunun iletişim ve nakil hatlarına zarar vermek, iki ateş arasında bırakmaya çalışmışlardır. Savaşın başlamasıyla ivme kazanan Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş problemlerinin önlenmesi için merkezi hükümet, çetelerin takibi için özel müfrezeler kurma, başarılı olan askerleri para ile ödüllendirme, çetecilik yapan, yardım ve yataklık yapanlarla bu eylemleri yaptığından şüphelenilen Ermeni ve Rumların başka yerlere sevk edilmesi gibi önlemlere başvurmuştur.

Ülke genelinde hissedilen Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş problemleri Amasya sancağında da derinden hissedilmiştir. Hem Rumlar hem de Ermeniler tarafından birer kalkışma merkezi olarak seçilen sancak içerisinde Ermeniler ve Rumlar hem yabancı devletler hem de sancak içinde faaliyet gösteren misyonerler, yabancı mektepler tarafından aktif olarak desteklenmişlerdir. Dış destekle kışkırtılan, desteklenen ve örgütlenen sancakta yaşayan Ermeni ve Rumlar, silahlı çeteler kurmak suretiyle sancak içerisinde Müslüman ahaliye karşı köy baskınları, gasp, yağma, yol

kesme, adam kaçıırma, işkence etme, güvenlik güçleriyle çatışmaya girme gibi eylemlerle terör estirmeye, korku ve panik havası yaratarak güvenlik zafiyeti oluşturmaya çalışmışlardır. Bu süreçte sancak sınırları içinde çok sayıda masum sivil ve asker katledilmiş ya da yaralanmıştır. Önemli miktarda para, zahire, hayvan ve ev eşyası gasp edilmiştir. Ülke genelinde olduğu gibi Amasya sancağında da Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş problemlerinin önlenmesi için önce Amasya'ya bir tabur nizamiye askeri yerleştirilmiş, özel takip müfrezeleri kurulmuş, suç işleyen, yardım yataklık eden Ermeni ve Rumların yerleri değiştirilmiştir. Alınan önlemler sancak genelinde tam olarak olmasa da önemli ölçüde Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş sorunlarını azaltmıştır. 1915 yılında sancak Ermenilerinin büyük bölümünün tehciri Ermenilerden kaynaklanan sorunları büyük ölçüde çözerken, Rumlardan kaynaklanan problemler Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Amasya'da Merkez ordusu adıyla bir ordu kurulmuş, bu orduyla koordineli çalışmak üzere İstiklal mahkemeleri görevlendirilmiştir. TBMM Hükümeti'nin kararlı tutumu, suçluların sert şekilde cezalandırılmasıyla Rumların neden olduğu olaylar kontrol altına alınmıştır. Lozan Anlaşması sonrası ülke geneline paralel olarak sancak Rumlarının Yunanistan'daki Türklerle mübadelesi ile sancakta Rumlardan kaynaklanan asayiş problemleri de tamamen çözülmüştür.

Amasya sancağında Ermeni ve Rumlardan kaynaklanan asayiş sorunları çözümlenmesine rağmen yaşananlar sonraki kuşaklara kötü bir mirasın devredilmesine neden olmuştur. Yüzlerce yıl boyunca Türk ve Müslüman ahalinin komşuları olmuş onlarla bir arada huzur içinde yaşamış Ermeni ve Rumların XX. yüzyıl başlarındaki saldırgan ve acımasız davranışları, bu saldırılardan mağdur olan sancak halkının hafızalarında kötü anıların yerleşmesine ve nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur. Günümüzde de gerek Ermeniler gerekse Rumlar ve onların destekçilerinin kendi yaptıklarını hala haklı çıkarmaya çalışarak Türk halkına yönelik asılsız suçlamaları, toprak talepleri bu kötü mirasın yakın gelecekte de milletin olduğu kadar sancak halkının hafızasında da canlı kalmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA): A.}MKT.MHM. (Sadaret Mektubi Kalemî, Mühimme): BEO. (Babıâli Evrak Odası): DH.EUM.EMN. (Dahiliye Emniyet Şubesi), DH.EUM.2.Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şube), DH.EUM.3.Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 3.Şube), DH.EUM.6.ŞB. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şube), DH.EUM.AYŞ. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş), DH.İ.UM. (Dahiliye İdare-i Umumiye), DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemî), DH.ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî), DH.TMIK.M. (Dahiliye Muamelat), HR.SYS. (Hariciye Siyasi), HR.İD. (Hariciye Nezareti, İdare), İ.HUS. (İrade, Hususi), Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat), Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat), Y.PKR.BŞK. (Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı): 29/95, Y.PRK.UM. (Yıldız Umumi), Y.PRK.A. (Sadaret), Y.PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat), Y.PRK.AZN. (Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı), Y.PRK.DH. (Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı), Y.PRK.SRN. (Yıldız Serkurenalık Evrakı)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA): 272-0-0-12 (Muhacirin Pasaport İşlemleri)

II. Maarif Salnameleri (MS)

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (H.1318), Matbaa-i Amire, İstanbul 1318.

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (H.1321), Matbaa-i Amire, İstanbul 1321.

III-Araştırma Eserler

Anadol, Cemal (2007). *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2013). *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Aybars, Ergun (1997). *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara: Ayraç Kitabevi.
- Balcıoğlu, Mustafa (1991). "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 51, s. 46-48.
- Balcıoğlu, Mustafa (2014). "Milli Mücadelede Merkez Ordusunun İstihbarat Faaliyetleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, s. 5-14.
- Cin, Turgay (2006). "Yunanistan'ın Pontus Soykırım: İddiaları ve Türkiye". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 27-89.
- Çiçek, Rahmi (2007). *Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Sorunu. Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. (Ed. V. Usta). Ankara: Serander Yayınları. s. 199-210.
- Duman, Önder (2010). *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Genç, Sabit (2021). "Amasya Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1915)". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 57-80.
- Güler, Ali (1995). *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*. Ankara: Rizeliler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Haydaroğlu, İlknur (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar". *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 323-333.
- İleri, Turgut (1998). *Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları (1898-1903)*, Yüksek Lisans Tezi. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karal, Enver Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi*. VIII. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaya, Mehmet (2009). "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Asayiş Bozukluğu ve Alınan Tedbirler".

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Reşat Genç Özel Sayısı-II, s. 980-997.

Kocabaşoğlu, Uygur (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları". *Osmanlı Ansiklopedisi*. C. 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 340-349.

Kurt, Yılmaz (1995). *Pontus Meselesi*. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Küçük, Mustafa (1999). "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti". *Osmanlı Ansiklopedisi*. C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 51-57.

Natanyan, Boğos (2008). *Sivas 1877*. (Çev. Silvert Malhasyan). İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.

Sarafian, Ara (2011). *Talat Paşa'nın Ermeni Soykırım Raporu*. Londra: Gomidas Enstitüsü Yayınları.

256

Uçarol, Rıfat (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013). *Amasya Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın). III-IV-V. Cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

IV. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

15.Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1

V. Gazeteler:

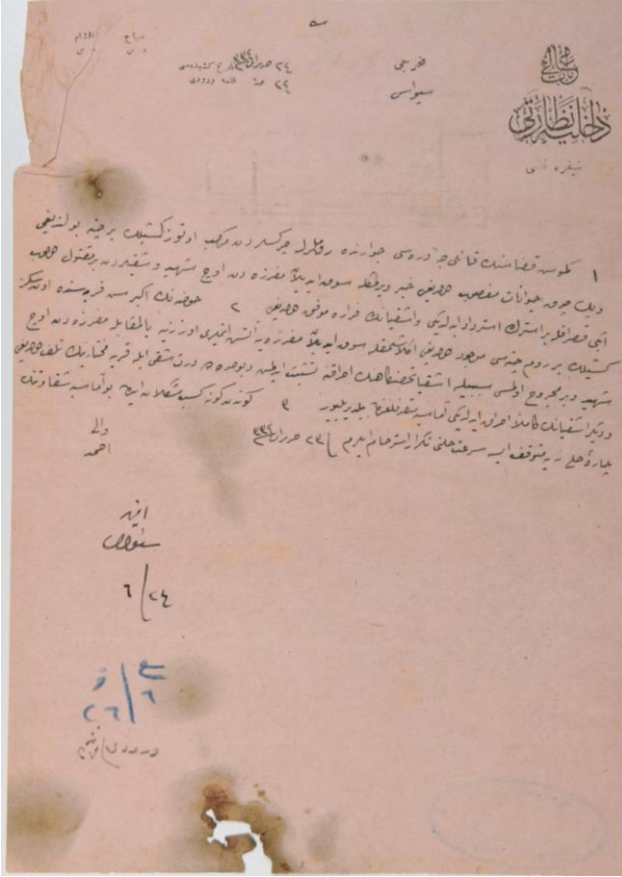
Ceride-i Mehakim, 5 Ağustos 1309 Perşembe, Numara 731, Matbaa-i Amire'de tab olunmuştur.

VI. Düstur Koleksiyonu

Düstur (1336), İkinci Tertib, Cilt VII, Dersaadet

Ekler

Ek-1: 23 Haziran 1918 Tarihinde Amasya Sancağında Meydana Gelen Asayiş Olayları Hakkında Sivas Valisi Ahmed Paşa Tarafından Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen Telgraf (BOA.DH.EUM.6.Şb.40/15-1).

24 Haziran 1334-Tarih-i keşidesi Mahrec-i Sivas Bâb-ı Âli

24 // // -Kaleme vürudu Dahiliye Nezâreti

(Şifre Kalemi)

1- Gümüş kazâsının Kanlıca Deresi civarında Rumlarla Çerkezlerden mürekkebin otuz kişilik bir çete bulunduğu ve

pek çok hayvanât magsûb olduğu haber verilmekle sevk edilen müfrezeden üç şehid ve şakîlerden bir maktûl olup iki kısracla bir esterin istirdâd edildiği ve eşkiyânın firâra muvaffak olduğu. 2- Havza'nın Ekbersen? karyesinde on sekiz kişilik bir Rum çetesi mevcut olduğu anlaşılmaqla sevk edilen müfrezeye ateş etmeleri üzerine bilmukâbele müfrezeden üç şehit ve bir mahrûc olması sebebiyle eşkiyâ tehaffuzgâhının ihrâkına teşebbüs edilmiş ve bu sırada dört şakî ile karye muhtârının telef olduğu ve diğer eşkiyânın kâmilen ihrâk edildiği Amasya mutasarrıflığından bildirilmiştir. 3- Günden güne kesb-i müşkilât eden bu Amasya şekâvetinin çare-i hali neye mütevakkıf ise serian hallini tekrar istirhâm eylerim. 23 Haziran 1334.

Vâlî
Ahmed

Ek-2: XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Rum ve Ermeni Ayrılıkçı Hareketlerin Örgütlenmesinde Önemli Rol Oynayan Merzifon Amerikan Koleji ve Ek Binaları⁶⁸

⁶⁸ https://www.wikiwand.com/tr/Merzifon_Amerikan_Koleji. (20/03/2021, 19:24'te girildi).